

НЕКОЛКУ НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА 1903 ГОДИНА

(По повод 50-годишнината од Илинденското востание)

Навршувањето 50 години од крупната дата во историјата на македонскиот народ — Илинденското востание — даде голем потик за претресување на сè што досега беше издадено кај нас и во странскиот печат, потоа барање на нови и необјавени материјали и врз основа на нив осветлување на некои недоујаснети или воопшто незасегнувани страни и моменти од предисторијата и историјата на Илинденското востаније, како и давање нови преоценки на самите настани во врска со сето тоа. „Илинденскиот зборник 1903—1953“ на Институтот за национална историја во Скопје и малата брошура од Здружението на новинарите на НРМ, „Странскиот печат за Илинденското востание“ секако значат чекор напред во таа смисла за фрлање повеќе светлина врз настаните од 1903 година. Но тоа се само први чекори зошто, како што бев укажал во уводот на мојата статија „Нови долументи за Илинденското востание“, нам ни фалат основните материјали за предисторијата и самата историја на Илинденското востаније: преписката на Централниот комитет на Македонската револуционерна организација со окрузите и задграничните претставителства, на окружните комитети со околските и горските началства, на окружните штабови по време на востанието со горските началства и други форуми, со еден збор речено нам ни фалат документите од архивите на самата Македонската револуционерна организација, потоа званичната преписка на турските власти и на акредитираните во Турција балкански и европски претставници и конзули. Едвам од кога ќе се приведат во извесност сите овие ќе може да се даде поисцрпна слика за причините и подбудите на кренатото востание, неговиот од и последици.

За да се фрли уште повеќе светлина на настаните од 1903 година овде објавуваме 16 нови документи со 6 кон нив приклучени одделни прилози. Сите овие се од архивата на Министерството за надворешни работи на Кралство Србија и заедно со веќе објавените од мене во Илинденскиот зборник документи чинат една целина.

И од овие, како и од веќе спомнатите извештаи на српските конзули од Скопје, Битола и Солун се гледа настојувањето на српските консули да ги регистрираат настаните во 1903 година што поверно и што поисцрпно и така

регистрирани да ги пренесат на својата влада во Белград. По богатство на податоци и по ширината на територијата од каде доваѓаат тие, прво место држат извештаите на битолскиот консул. Но покрај тоа овој дава и неколку преписи на автентични документи од самата Организација кои, како извори за овој период, ретко можат да се заменат со некои други документи. Ние веќе имавме можност да објавиме некои од нив во Илинденскиот зборник а овде објавуваме пак три од нив: две писма на чети од Охридско со досега непознати псевдоними за Струга, Дебар и селата околу и еден правилник за селските чети кој, макар во не така добар препис и макар порано објавуван од турските власти во странскиот печат, сепак дава нови елементи за системот на организацијата, нејзините бојни снаги — четите — и нивните задачи по селата.

Меѓутоа документите што овде се објавуваат содржат и полно други нови работи. Новина се во нив дадените податоци за појавата на една чета испратена од Србија во Македонија за која српскиот консул во Скопје не бил претходно обавестен од надлежното место та наоѓа дека за праќање на чета тогаш „не било време“ и дека можело да им донесе многу зло на Србите во Турската империја. Поостро ќе се застапува за неприќање чети и четници пред својот министер за надворешни работи новодојдениот српски консул во Скопје, Мих. Г. Ристик со овие зборови: „Ве молам да го сопрете играњето со огон од простата причина што сметам дека имам полно причини да мислам оти оваа работа е преземена не само без знаењето на Кралската влада туку и спротивно на нејзините мисли, па спрема тоа е и штетна не само по државната политика што ја води Министерството за надворешни работи туку и за понатамошните народни интереси спрема она што знаат оние на кои им се добро познати односите од оваа страна на нашиот јужен граничен плот“¹⁾. За борци што тргнуваат од Србија се спомнува и во рефератот „За македонските работи“ од 11 август 1903 печатен овде како документ бр. 6.

Прашањето за испраќање на „српски“ чети од Србија составени воглавно од Македонци печалбари од западниот дел на Македонија не беше нова работа за српските буржоаски влади кои имаа аспирации кон Македонија. Уште во летото 1901 година имаме најран спомен за една таква чета испратена во Кичевско од Белград, од групата луѓе околу Д-р Милан Гогевац, Лука Келовиќ, Васа Јовановиќ, Жика Рафајловиќ и др. која подоцна ќе се оформи и во тајна организација т. е. Главен одбор со слични цели на Врхов-

¹⁾ Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание. Илинденски зборник 1903—1953, Скопје 1953, стр. 71.

ниот македонски комитет во Софија но со по слаба активност од него. Овој опит со првата чета пропаднал, како што ни раскажува Никола Петров Русински²⁾, зашто испратените четници им се присоединиле на четите од Македонската револуционерна организација. Меѓутоа овој неуспех не го обескуражува Одборот кој, по време на Илинденското востание, испраќа две чети од Србија од кои едната се вратила а другата од 7 члена се соединила со четата на скопската револуционерна организација и под нејзино раководство после кратките борби со турскиот аскер, како ни раскажува Никола Пушкаров во своите спомени, се префрлила на српска територија во Врање заедно со скопската чета³⁾. Фактите што ги изнесува Никола Пушкаров ги потврди усно пред мене и испраќачот на двете чети Ж. Рафајловиќ во еден разговор 1953 година.

Друга новина во овие документи е што го даваат донакаде ставот на српската буржоаска влада пред, за време востанието и после него. 1903 година е една од најбурните години во историјата на српскиот народ. Надворешната политика на српската влада се до паѓањето на последниот крал од Обреновиќевската династија беше обележена со чести колебања во зависност од личните каприци на еден морално доста компромитиран владар и една мала клика околу него. Неговите чести уставни промени и деспотски постапки ги предизвикаа против себе си не само борбените снаги на работништвото што беше на прагот организационо да се оформи во единствена Социал-демократска партија туку и скоро сите буржоаски партии. И кога на 11 јуни 1903 година беше ликвидиран крал Александар Обреновиќ, на новиот крал Петар и неговата влада им беше нужно доста време за да се зацврстат на своите позиции. Затоа и главната тежина на владата мораше да падне на средувањето на внатрешните прилики во земјата. Во таа ситуација на средување и распишување избори за народното собрание во Србија се случи Илинденското востание. Само кога ќе се има сето ова предвид ќе може полесно да се разбере онаа тромост и умереност во реагирањето на илинденските настани. Ние по слабо можевме досега да го следиме ставот на српската влада врз основа на документи бидејќи такви немавме. Сега овде објавуваме неколку такви од кои се гледа дека српската буржоаска влада пројавува се поголем интерес кон Македонија. Соопштението на Д. Зографски во в. „Нова Македонија“ базирано врз новопр-

²⁾ Никола П. Русински, Принос към историята на Вжтр. Мак. Одр. Револ. Организация, София, 1936, стр. 7.

³⁾ Движението отсамъ Вардара и борбата съ вжрховиститѣ, София 1927, стр. 193.

најдени документи во Државната архива на Н. Р. Босна и Херцеговина од австријско потекло (кои е нужно што поскоро да се објават) дека Кралската влада на Србија им праќала напатствија на своите консули и повереници во Македонија и Ј. Србија „со недвосмислени наредби да ги одвраќаат луѓето од учество во востанието⁴⁾“ сè во потполн склад со спроведуваниот став на српските консули во Битола, Скопје и Солун. Но од документот број 13 објавен овде тој став почнува да се изменува: „Симпатичната резерва спрема македонските револуционери нека и понатаму се препорачува сама по себи си само, со таа разлика што сега сме принудени да гледаме, поради опстојателството во кои се наоѓа македонското население, што повеќе да ги пројавуваме своите симпатии према него и да ја напуштаме резервисаноста во држењето спрема востанието и востаниците. Раководен од оваа увереност јас сметам дека има полно причини да држите врски со Ристета од Девич⁵⁾ со чија работа сте задоволни и вие и Поречаните и, на згоден начин, и да го помагате.“ Постепено консулите српски ќе стануваат спроводници на новиот курс од надворешната политика на Министерството за надворешни работи спрема Македонија — вооруженото мешање и цепење единството на македонскиот народ. И колку овој став изгледал во спротивност со еден подоцнешен циркулар од 19 ноември 1903 на Министерството за надворешни работи на Србија до сите негови посланици и консули (Документ број 15 овде) во кој се спомнува дека „пред изгледите на крупните опасности што се многу возможни, балканските словенски држави треба да се откажат само од стремежите за територијално разширување во областа што е меѓу нив спорна“ сепак, кога направениот опит за зближување во овој правец неуспел, политиката на вооружено мешање и пропаганда се наложила со сета своја сила од 1904 година натаму и направила страшни пакози.

Со овие неколку кратки забелешки не се исцрпуваат во овие документи новите податоци за кои оставаме друг пат да проговориме повеќе.

Инаку, документите се подредени хронолошки и запазен е јазикот како што е во оригиналот. Сите документи се дадени во целост со исклучок на документот број I каде е, поради нејасноста во препишувањето, на две места испуштен малку текстот одбележен кај мене со точкици. Датирањето е оставено по стариот стил.

⁴⁾ Д. Зографски, Неколку нови документи . . . в. „Н. Македонија“ од 25. VII. 1953, стр. 2.

⁵⁾ Војвода на една чета останала после востанието во Порече.

1.

Мих. Г. Ристић, генерални консул у Бишољу

П. П. № 406

Бишољ, 25 јуна 1903 год.

Љуб. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 2 јула 1903 П. П. № 2537)

Господине Министре,

Ни овај извештај о приликама у вилајету својим утиском неће ни у колико бити различит од досадашњих мојих извештаја. Положај је овде стално и непромењено рђав. У неколико речи могу га обележити овим што ћу казати овако: Турци су остали Турци; комитски покрет није ни у колико умањен; преплашеност је општа и у тој мери обузела духове да најмања ситница изазива панику; војска чини свуда по селима страховите зулуме, који обично остају некажњени; оскудица се свуда осећа; на Реформу¹⁾ поготову нико и немисли а камоли да на њој ради; мисао да ће им престонице латинских држава указати јаћу заштиту од православних изазвала је неколико овдашњих бугарашких породица да признају Унију, и најзад што се нас нарочито тиче: комитн су најзад успели ући у Пореч у наша села. Ово све најбоље ће утврдити саопштења у овом писму; њих чиним по датуму како су се догађаји дешавали.

30 априла у околини села Манастирци у Поречу, комите, њих петорица на броју, напали су на месту званом Пешница царинара Ибрахима, који је водио уза се једног жандарма, пољака и локвичког кмета. Од нападнутих погинуо је пољак, Иљаз, родом из Црвавца (Кичевска област) а од комита је рањен неки Михаило, који је после два дана ухваћен близу Локвице. Он је власти после многе одао, и на основу његовог исказа одмах је ухапшено 13 људи: 11 из Локвице, а 2 из Вира. Међу овима је учитељ бугарски у Виру по имену Митре. Ову је четицу водио неки Марко Дабевих из Манастирци, који се недавно вратио са гурбета из Влашке. Рањени Михаило је из Крушева родом; остали комити су локвичани.

Почетком прошлог месеца Поречки мудир по наредби из Кичева почео је да збира оружје по поречким селима (из мојих ранијих извештаја Министарству је познато да наша села, нарочито у Горњем Поречу, имају оружје и да

¹⁾ Австро-рускиот проект на реформи од месец фебруар 1903 год. познат обично под името „Пољачки реформи“ со кои, покрај другото, се дозволуваше заменување на пољациите Турци во македонските села со Македонци.

зато власт зна); али је одмах после горе испричаног сукоба, покупљено оружје вратио. Он је, казују, ишао у Кичево код кајмакама и овог уразумио да би боље било оставити сељанима оружје да би се могли бранити од комита, који дотле у Горњи Пореч још нису били никако долазили.

2 пр. м. три непозната зликовца Арбанаса дошли су увече, у Крушје (Пореч) на њиву Илије Димовића, везали њега и једно чобанче па потерали овце што су тамо биле. Одвели су 14 комада.

6 пр. м. непознати Арбанаси били су у тору познатог Хасан бега из Текије, и сутрадан, 7 пр. м., они су — десето-рица на броју — ухватили Насту Богдановића из Сланског тражећи му 50 лира откупнине и 10 пари чарапа и опанака. Наста је, срећом, успео побећи, недавши ништа. Овај случај помињем што хоћу да кажем да је Хасан бег опет започео по старом. Његови кавази убили су 28 априла близу села Барбараса Митану, жену Стојана Ђурчиновића из Латова.

9 пр. м. Мамут, Мустафин син из Требиња, убио је у Броду (Пореч) Нова Војевића.

11 пр. м. пуштено је од ухапшених бугараша њих 24 на броју. Важнији, као Хаџи Здраве и Хаџи Поп-Јован и даље су остали у затвору.

12 пр. м. наступила је била у Прилепу паника. Изазвали су је војници Иљаве тиме што су почели тући трговце по дућанима кад им ови нису хтели продати своју стоку по цени што су они одређивали. Једног честитог бакалина, Косту Думбала, избили су на мртво тако да је пао оне-свешћен. Чу се глас да је човек убијен и цео свет поче бежати кућама; трговци су оставили били своје дућане отворене; у дивљем бегству озлеђено је много стараца и деце. Чаршија је цео сахат била пуста, и, срећом, нигде не би бачена пушка; иначе би свашта било, јер је башибозук, наоружан, истрчао на улици. Власти је муке требало док је повратила мир. У Прилеп, да поменем и то, Турци наоружани улазе а Турци дућанђије држе своје оружје отворено по дућанима.

14 пр. м. опет је настала била паника у Прилепу слична оној од 12-ог. Повод је био што се једном дућанђији Турчину, окинуо револвер. Овог је власт само опоменула да у будуће пази око оружја.

14-ог пр. м. стављен је у овдашњи затвор угледни би-тољчанин бугараш Дорев, свакако из оних разлога из којих и Ризов.

16 ог пр. м. једна чета комита убила је у Чумову⁶⁾ пољака по имену Шерифа. Одмах је тамо испраћена комисија,

⁶⁾ Село во прилепска околија, изгорено по време на Илинден-ското востание.

која је, тукући сељаке испитивала ствар. Ту, пред комисијом, појави се један Турчин који има чифлук у Чумову, Шериф ага, звани Гола Сабља, велики зликовац и једног свог чивчију освоји овако: „Еј бре, куче, Стојане“ (Тодев по презимену), „ти си живео добро са Шерифом и знаш ко га је убио.“ Овај му уплашено одговори да незна, иначе би то казао полицији у Прилепу, као што јој је он јавио и за убиство. Турчин настави: „Еј бре, онога ти си убио па ево и ја тебе да убијем“ и на очи комисије убије Стојана. По наредба комисије овог су одмах закопали, а Шериф Гола Сабља стављен је у затвор тек 19-ог пр. м.

У половини пр. м. признало је неколико овд. бугарашких кућа Унију. И ако је већина од њих без икаквог угледа у овдашњем друштву ипак је догађај изазвао прилично разговора у граду, а г. Ростковски⁸⁾ се почео њиме живље интересовати тек после моје примедбе да је догађај важан по својем моралном утиску, нарочито док он, сасвим природно, увеличен, буде саопштен у унутрашњост вилајета. Ово особито због тога што је побуда унијаћењу у томе што дотичне породице мисле да ће их преставници латинских држава успешније бранити од турског зулума него што је то могао чинити преставник Русије.

16-ог пр. м. 60 комита под вођством Ванче из Вранешнице дошло је увече у наше село Крушје, у Поречу; они су се по 8 до 10 распоредили по кућама. У селу је имало само 6 људи; остали су били које у Прилепу, које у Кичеву на пазару. Од њих тројица умакну ван села; комити су покушавали благим начином довести их па кад то није помогло почну им тући жене и ове их одведу код скривених. Комити нису тада ништа у селу предузимали, јер није имало људи и само су световали предусретљивост према себи и комитима и да сељани набављају оружје и муницију. Сутрадан 17-ог дошао је на њихов позив Коне из Слатине и ту ноћ преседео с њима. 18-ог изјутра, у недељу, кренули су се, са Конетом, из Крушја, и наредили да им се донесе хлеб близу села. Хлеб је сакупљен, али док су се сељаци нећкали ко да га однесе разберу зато пољак и три заптије што су се десили у селу; затворе се у једну кућу и отпочну пуцати. Услед тога сељани су били принуђени да о догађају известе мудира, али тако преставе као да је дошао Исљам онбаша. Одмах дође потера и из Самокова и из Кичева али су комити већ измакли. Мудир притегне кмета крушјанског и нашег мутевелију школе у Крушју Димка Михаиловића и окриви их што нису одмах саопштили власти да су комити у селу. Они су се срећом могли одбранити тиме што су рекли да су их комити држали уза се, па нису

⁸⁾ Александар Ростковски, руски конзул во Битола.

успели измаћи им. Коне пак из Слатине избегао је са комитима да не би био мучен од власти.

Наш учитељ у Крушју, Лазар Орловић, који ми је све ово саопштио пише и ово: „Ја сам се морао с њима (комитима) састати, пошто су у Крушју пробавили две ноћи и један дан; онда су ми говорили како немају ништа против наше народне ствари, што није истина, јер неће да чују, по оним селима где се много баве, за српство. Онда су ме натеривали да пишем г. Марку Церићу, говорећи да је г. директор, по њиховом говору, разуман човек па хоће да се са њиме састану, а то је да им ми, учитељи, са поповима крчимо пут како би могли кроз цео Пореч имати приступа. Ја сам се бранио колико сам могао, да немам по ком послати писмо г. Марку, то сам и успео, те је остало да му другог којег дана пишем што нисам ни учинио него сам му све усмено испречао“.

После свега што сам досада имао част писати повереном Вам Министарству о комитама у Поречу, ја овај садашњи долазак комита у Крушје само бележим и на томе остајем . . .

18-ог пр. м. војници који су из Прилепа носили брашно посади у мориовским селима напали су у селу Селцу дете Јордана Симонова Ђорђевог, Тодора, од 7 до 8 година. Дете је после животињских прохтева које су војници над њим извршили умрло; јављено је за ово власти али ништа није она предузимала ма да је зликовце могла пронаћи.

Погибију Шерифа пољака, који је 16-ог пр. м. убиен у Чумову, ово је село скупо платило. Четири дана после тога, 20-ог пр. м., Турци Трновчани, напали су на село, ради освете и изгорели га. Остало је само три кућа. Један је старац изгорео, а сељани са женама и децом долазили су у Прилеп на жалбу; кајмакам их није примио.

20-ог пр. м. увече једна чета од 200 људи под вођством старешинâ Ивана Попева (бугарског резервног официра), Чакаларова, Митре Панцара, Лазе Поп-Трајкова, Циља из Кономлата и Николова из Лобанице заузме Писодерске планине⁹, а Митре сутрадан сиђе у село Жељево, три четвртине сахата далеко од Писодера, у намери да код цркве (био је Цар Константин и Царица Јелена) затекне прваке сеоске и нагони их да признају егзархију. У томе не успе, јер прваке не нађе и онда ништа им не говорећи о цели свога доласка затражи од сељака хлеб. Од сељака један успе известити власт у Лерину о бављењу ове чете у селу а други војничку посаду у Писодеру. Потера дође и у сукобу који се десио ван села погине један комита и један

⁹) Планини западно од градот Лерин, во Егејска Македонија.

жандармеријски наредник. Комите су успеле побећи у гору; приликом сукоба командовано им је трубама.

22-ог пр. м. овде је жељезницом доведено њих 22 Македонца које је грчка влада предала турским властима. О овоме догађају писано је и по новинама и он је оцењен онако како му приличи. Овде је иоле душевнији свет најгорим речима осудио овај поступак потпуно грчки.

24-ог пр. м. овде је стигао а 26-ог отпутовао пут Солуна Jacques Dumesnil, парижанин, младић који већ десет месеца путује по Истоку и спрема радњу о приликама у овим странама. Долазио ми је и његово интересовање није било оно које показују новинарски дописници. Показивао је воље да уђе у суштину борбе коју овде данас воде народи и расе, и колико сам могао дао сам му потребна обавештења.

25-ог пр. м. Турци Десовчани и Црнилиштани убише у Запрчану четворицу сељака и једно дете од годину дана.

25-ог пр. м. Турци су убили у Боротину¹⁰⁾ једног чобана који се понудио био да чува овце на чивлуку прилепског богаташа Капке. Чобан је Прилепчанац родом.

25-ог пр. м. прилепска власт испратила је око 40 иза-вија (позива) појединим људима у Прилепу, међу којима има и добрих газда. По позивима изгледа да се позивају да претстану власти као сумњиви људи.

25-ог пр. м. у манастиру Зрзе једна чета убила је хају манастирског и новог пољака Дебранина.

Кроз цео месец мај војска у Морихову, којом командује Зејнел бег, мајор, пореклом потурица из Никшића (презиме му је Пиперовић) чинила је ужасне зулуме по свим моријовским селима. Помињати их посебице излишно је.

28-ог пр. м. био је сукоб код села Бањице (пола сахата далеко од пруге жељезничке) између једне чете комита од 18 људи и војске. Погинуло је 12 комита (остали су побегли) и један војник. Погинуо је и четовођа Папанчев (родом из Сливена у Бугарској)¹¹⁾. Уз ово своје лично сазнање о овом сукобу саопштавам и службени извештај, по коме је ухваћено 10 пушака овом приликом (систем Манлихер, Мартин и Гра), једна војничка бугарска сабља и капа, две динамитске бомбе, две чанте с хартијама, кључ за шифре, неколико правилника односно рада комита, брошура штампана у Софији о томе како треба бацати у ваздух жељезницу и јавне зграде¹²⁾ и т. д.

¹⁰⁾ Забрчани и Боротино се села во прилепска околија.

¹¹⁾ Поопширно за сударот расправа еден преживен четник во книгата „Къмъ борбитъ въ Югозападна Македония“. София 1926, стр. 97—99.

¹²⁾ Веројатно брошурката што ја превел Михаил Герциков и за сметка на Организацијата ја напечатил Гоце Делчев за да служи како помагало. Види „Въ Македония и Одринско. Спомени на М. Герциковъ.“ София 1928, стр. 48.

28-ог пр. м. овд. гркомани били су се искупили у овд. цркви и већали о томе шта да раде после поступка митрополита Амвросија, који им је дан пре тога (27 пр. м.) затворио црквену касу и на њу ставио своје печате. Ово је учинио митрополит у муци незнајући шта већ да чини због сукоба у којима је стално са овд. гркоманима. Гркомани нису смели скинути печате и питање је сад у Цариграду. Митрополиту, видео сам у разговору који сам са њиме имао јуче, веома су непријатни оваки одношаји, и мило му је чути од мене да не одобравам испаде гркоманске противу њега. Ми, бар овде, имамо разлога бранити Амвросија и ја то и чиним, наравно на дискретан начин, јер му, зна се већ изодавна, пребацују да нам се продао.

29-ог пр. м. у Никодинској планини између села Ракле и Топлице (у Прилепској кази) био је сукоб између комита и војске. Осам комита је убијено; један је од њих имао бугарску војничку блузу; отето је пет пушка Граова система, осам Мартинака и једна бомба. Од војника је погинуо један прешевски редиф, а један тешко рањен.

31-ог пр. м. био је сукоб код села Ракова, Леринска каза, између комита и војске. 6 комита је погинуло а два рањена. Узето је 3 пушке Граова система и 3 Мартинке, једна ручна аптека и једна сабља.

31-ог пр. м. на месту званом Бовја између села Косинеца, Д'мбени и Смрдеша¹³⁾ био је опет сукоб између комита и војске; 15 комита је убијено, 3 војника погинуло а 5 рањено.

31-ог пр. м. овд. консули Великих Држава ишли су код валије заједно и протестовали због зулума које чини војска у Морихову, а нарочито у селу Макову. Повод је био овоме: дан пре тога, 31-ог пр. м. овд. енглески консул ишао је у један овдашњи хан да види неке маковчане који су овде дошли били да се лече од убода од војника. Чим је из хана изашао, полиција ханџију ухапсила. Последица тога био је поменути заједнички корак консула.

После Ђурђевданских догађаја¹⁴⁾ — ово вреди забележити — овд. руски консул г. Ростковски обилазећи једнога дана варош, оставио је једног битолчанина хришћанина и обавештавао се о догађајима. Један заптиски чауш (наредник) отпочне да тера хришћане који су се окупљали око г. Ростковскога, нашто овај одгурне чауша кишобраном. Каваз чаушу удари шамар. Убрзо потом, по предлогу валијиним, чауш је унапређен за муљазима (потпоручник).

¹³ Села во Костурско, Егејска Македонија

¹⁴ Атенатите во Солун и колежите во Солун и Битола над христијанското население во мај 1903 година.

3-ег ов. м. у планинама села Д'мбени, Косинеца и Смр-деша десио се опет сукоб између комита и војске. Од комита је побивено њих 29, од војске 8 мртвих и 6 рањених.

3-ег ов. м. иљаве војници дошли су у село Бонче у Морихову. Кад су се најели и напили код сељана почели су овима тражити новац и чељад. Сељани уплашени нагну бежати, а војници их почну гађати из пушака. Незна се број побивених, али су ми дали имена двојице најбољих домаћина који су побивени: то су неки Вељан Петров и Стојан Домазет звани.

Вилајетски службени лист. „Монастир“ у броју 934 од 4-ог ов. м. донео је једну наредбу односно десетка. У прилогу је шаљем у преводу¹⁵⁾. Овако је рађено и досада сваке године и пре донете последње Реформе.

6-ог ов. м. Чакаларов је убио у селу Ракову једног свештеника и два сељана који су служили Турцима као шпијуни.

8-ог ов. м. кад је Амвросије беседио у цркви, један гркоманин Моцали прекинуо га је речима: „Немој да вараш овај свет, јер ти једно говориш а друго твориш“. Услед тога изроди се неред и народ напусти службу и не сачека свршетак њен.

10-ог ов. м. долазила је у Врбљане чета комита под водством Петра Симоновског. Овај се љутио на сељане што не признају Егзархију и рекао им: зар не видите шта је од Србије? Она не помаже овај народ овде.

Од Спасова дне до 13 ов. м. бавила се у Свето Митранима Ђурчинова чета и скупљала сељане и из овог и околних села држећи их на вежбању по два до три дана. Ђурчин се благо понашао и није говорио противу нас ништа.

13-ог ов. м. Турци су у Белој Цркви убили једно чобанче а једно ранили. Ово су били дечаци од шеснаестину година.

15-ог ов. м. изјутра био је сукоб између села Алинца, Штавице и Бонча¹⁶⁾ са четом комита коју води Ристо Оклев и војске. Погинуло је 5 четника, међу њима кажу да је и Оклев. Незна се број погинулих Турака. Војсци је био притекао упомоћ и башибозук и овај враћајући се пребио је на путу два Тополчанца, Божина Котевића и Ристу Јандревића.

18-ог ов. м. кад је оvd. аустро-угарски консул г. Крал на коњу шетао с својом госпођом један војник на сред Ши-

¹⁵⁾ Во прилогот датата и бројот се: 936 од 18 јуни што значи дека овде се погрешно земи.

¹⁶⁾ Заедно со Врбјани, Свето Митрани и Бела Црква сите овие села се во прилепска околија

роког Сокака — битолска најживља улица — зауставио је коња испод госпође. Консул је одмах протестовао и војник је осуђен 5 дана затвора. Многи поштени људи казивали су ми да је војник зауставио коња јер је овај хтео да прегази једно дете. У мојим досадашњим извештајима има доста помена о чудним захтевима овд. консула Великих Држава.

19-ог ов. м. увече око 9 сахата убиен је пред својим вратима овде у Бајир-махали неки Риста који је шпијунисао Турцима. Кажу да је убиен по наредби комитета.

Питање о пољацима — бегчијама — остало је поготову по старом, као и пре Реформе.

Огроман број села у вилајету био је принуђен да узме Турчина за пољака и ако је село хришћанско. У мене има маса бележака о поступцима и Турака и власти да наметну Турчина за пољака али ја мислим излишно је овде износити до детаља. Мени се чини де се на крају крајева и за ово питање о бегчијама може рећи да је остало по страни.

У прошлом извештају од 14-ог пр. м. П. П. № 317 ставио сам у изглед да ћу послати препис правилника који је нађен код погинулог Цветкова¹⁷⁾ у Могили. Овде имам част приложити препис израђен на основу преписа добивеног из конака. Ја не сумњам у аутентичност овог документа.

Министарству добро познати Лазар Дума стигао је овде пред Спасовдан, бавио се неколико дана, а потом отпутовао за Скопље да се после извесног времена овамо врати и настани. Дошо је с препорученим писмима Великог Везира, а службено је претстављен као „инспектор влашких школа у европским провинцијама Турске“.

Господин Ваш предходник својим писмом од 8-ог пр. м. П. П. № 1909 (примио сам га 23-ег пр. м.) изволио ми је дати извесна упутства и тражити моје мишљење поводом тврдњи које су учињене у томе писму а услед анархистичког обележја који је на се узео комитски рад. Мени је част послати ово писмо овде у препису. Искрпни моји извештаји које сам досада слао Министарству пуни су одговора и на аподиктичне тврдње овог писма а исто тако садржавају и одговор који могу дати на питање постављено ми у овом писму. Овде могу да кажем да је душевно расположење у народу овде исто као и пре солунских догађаја¹⁸⁾; да су прилике уопште остале исте и да према томе ми немамо да рачунамо у том погледу ни са каквим новим чињеницама. Ако изволите наредити да Вам се поднесу моји извештаји

¹⁷⁾ Парашкев Цветков, професор од битолската гимназија и војвода на една чета опколена и уништена во с. Могила, битолска околија.

¹⁸⁾ Агенатите извршени од групата „Гемџици“ на Банк Отоман и др. објекти во Солун.

од децембра наовамо, поуздан сам да ќе они својом садржином непоречно утврдити тачност данашњег одговора.

О утиску који су београдски догађаји¹⁹⁾ изазвали овде част ми је јавити Вам да сам из Прилепа добио писмо у коме ми управитељ пише и ово: „Глас о ступању новог краља на престо Краљевине Србије примљен је најрадосније и сваки, био бугараш, Србин или које друге народности нада се са ступањем на престо новог Краља да ќе бити неко опште балканско братско зближење особито Бугарске и Србије. Господине, имао сам прилике да се разговарам са неким вишим официрима у Прилепу и из разговора сам увидео да се они доста плаше династије Карађорђа и ступања на престо новог краља“.

Директор овд. бугарске гимназије г. Стојанов с којим не општим иначе, сутрадан по избору Његовог Величанства Краља послао ми је карту ове садржине: „Monsieur le Consul, A cause des evenements politiques en Serbie, sans vouloir juger quelqu'un, je me depêche d'exprimer ma sympathie pour l'ingenieuse nation slave et mes souhaits pour la plus heureuse issue des embarras interieurs“.²⁰⁾

Угледни бугараш овд. Хаџи Илић послао ми је карту по доласку Његовог Величанства Краља у Београд ове садржине: „Като Ви поздрављамъ съ възшедствието на прѣстола на Н. Ц. В. Петъръ Карагеоргиевичъ, искрено благопожелавамъ честитото му царување“. Турци официри очекују сад антитурску политику Србије.

Као занимљивост имам част послати овде у препису дешифрована писма две комитске чете које ходају по охридским странама.

Препис овог писма послао сам свима посланствима (сем цетињског јер не знам дали је г. посланик тамо), Заступништву у Софији и генералном консулату у Солуну.

Част ми је назвати се Ваш покорни,

Генерални консул,

Михаил Г. Ристић, с. р.

¹⁹⁾ Убиството на крал Александар Обреновиќ на 29 мај 1903 год. и доаѓањето на крал Петар Карађорђевиќ за владар на Србија.

²⁰⁾ „Господине Конзуле, во врска со политичките настани во Србија, не сакајќи никого да осудувам, брзам да ја изразам мојата симпатија кон остроумната словенска нација и моите желби за најсреќниот излез од внатрешните неприлики.“

ПРИЛОЗИ

I

(Препис на циркуларното писмо на Министерот за надворешни работи на Србија)

Министарство иностраних дела
Политичко одељење
П. П. № 1909

Београд, 8. V. 1903 год.

Господине Генерални консуле,

Последњи анархистички догађаји¹⁾ и покрети у јужним границама старе Србије и Македоније, сем онога општег а по Бугаре и бугарску ствар неповољног утиска који су изазвали у Европи, несумњиво су морали изазвати сличне утиске и код самога становништва оних места, која су била несрећно поприште анархистичке акције. Сем страха, који је морао завладати меѓу присталицама бугарашким, бездушно гоњеним и масакрираним, ја верујем, да су динамитска разоравања и рушења, паљење домова и убијања невиних људи, морала код честитијих бугарашких присталица изазвати и осећај одвратности. Те појаве не могу бити без интереса за нас, те их ми несмемо ни превиђати.

Тактично и исправно држање Краљевине Србије према Политици и тежњама великих сила у македонскоме питању, наше строго одржавање правилних односа са Турском империјом и најзад мирно понашање наших људи према свима покретима, стекла су нам, са једне стране поверење великих сила, које оне нису пропустиле изјавити нам, а са друге, означиле су нас пред тамошњим становништвом као културни елемент, елемент мира. Ова последња околност несумњиво би могла неостати само теориска појава, из ње би нам ваљало извући и практичне користи и то је оно, на што сам ја рад, Господине Генерални Консуле, овим да Вам скренем пажњу.

Прогоњење бугарске присталице дошле су већ у такав положај, да ни своју националну веру несмеју веровати, да ни своје бугарско име несмеју казивати — док би им наше

¹⁾ Мисли на солунските атентати извршени од „Гемиџиите“ на 28 април 1903 год.

име могло послужити и као заштита и окриље од буре, која се још непрестано витла над главама тамошњег становништва. Ја мислим дакле, да је ово згодна прилика, да себи придобијемо што више присталица, што би зависило од Вашег енергичнога и пажљиво упућенога рада. Морам одмах додати да ја не превиђам и ту околност, да би оно, што би сада уз нас пристало учинило то по невољи, а не из убеђења, али, одбијајући чак и један проценат на оне, који би моментално били уз нас а затим нас напустили ја верујем, да би се ипак довољно учинило, када би се ма и један мањи део стално придобио. Сем тога, ја сам напред поменуо, да би се наш рад у овом правцу имао пажљиво да руководи, то значи, да би сваку радњу ваљало одмерити и агитацију у том правцу неупутити тако да се из ње развије спекулативно маневрирање наших агената, чиме се они довољно одликују.

Осим резултата који би се могли овим радом постићи, ја бих Вам још препоручио, Господине Генерални Консуле, да обратите и нарочиту пажњу на она места (села, казе, па и читаве области) у којима до данас није било никаквих покрета, јер, вероватно, бугараши нису успели тамо да створе комитетску организацију. Та појава имала би нарочитог значења за нас и расположење онога становништва, које се није одразило позиву бугарских комита, а које би сте расположење Ви требали свакојако да проучите, било би несумњиво ново земљиште за наш рад.

Ја очекујем, Господине Генерални Консуле, да ћете одмах по пријему ових упуства учинити све што можете, као и да ћете ме упознати са Вашим мишљењем и резултатима проучавања тамошњих прилика, која су свакојако другачија но што су била пре последњих анархистичких појава.

Изволите, Господине Генерални Консуле, примити уверење мога одличнога поштовања.

Пав. Дишић, с. р.

II

(Превод на една наредба од весникот „Монастир“)

Службени вилајетски лист „Монастир“ од 18-ог јуна ове године № 936 донео је ово саопштење:

Наредба односно десетка, издата свима унутрашњим властима 12-ог јуна ове године.

На основу правила о реформама у румелијским вилајетима предвиђено је да се куповина десетка, која ће се у границама закона одредити, првенствено понуди сељанима и да се они сваком другом претпостављају. Ако село нехтедне,

или ако се ни спахија не јави да под одређеном ценом купи десетак села²⁾ онда ће власти саме приступити вађењу десетка.

Пошто је ову наредбу претресао и овд. идаре-меџлис, решено је, да се десетак села чим се после последње лицитације утврди, понуди сељанима, и ако ови пристану, да се њима да, са тим, да се не прима спахија, ако се после тога јави, да већ лицитираној суми дода штогод више. Ако пак које село купи спахија, дужан је да после три дана од како сељани спреме гумна, приступи вађењу десетка; ако не, сељани ће онда бити слободни да сами изваде десетак. Овај случај предвиђен је и у 35. параграфу закона о десетку као што и 6. параграф истог закона одређује начин на који ће сељани сами извадити десетак.

Наређено је свима селима да на дан лицитације пошљу по једног свог човека, који ће моћи слободно да изјави жељу села. Пошто ће лицитација трајати најдаље 48 сати позивају се сви да у одређеним данима буду присутни, према позивницама које су селима већ послате.

III

(Препис на писмото од Соломон Елбасански)

Велешта (значи: Вевчани)
15. V. 1903

За Аспаруха (значи: Лука Групчевић, бивши бугарски учитељ) секретар на абисинската чета (значи: Дримколска чета).

Писмото Ви со вчерашна дата адресирано на войводата Марка го получихме днес во часот (12) при вечер. Днес ойдох во тукашната гора при четата, гдето седох 4 часа. Писмата не ги испратих во четата зашто нема кој да ги чете. Марко оште не е изучил азбуката. Испраштаме ви за Велешта за церове (значи: лекове) и калупе (значи: патроне) само (2) наполеона. Като дойдете остатака ште ви исплати велешкото бюро. На 13 того ви писахме у Елбасан (значи: Струга) да заминете поскор со другарите си за Велешта (значи: Вевчани) но не знаеме дали го получихте, затоа ви пофторуја, штом получите писмово да тргнете со другарите си за Велешта. Но при патуването Ви со голема претпазливост зашто има месна стража во селата: Боровец, Лабуништа и Подгорци. Двата куриери ште повикаме од Горица (значи: Јабланица) Георгија Петров и Спасета Долин, тие го знаат местото да минете преку Стрижок (планина изнад

²⁾ За свако село одређује се претходно минимум десетка и према томе по овој одредби лицитацијом се може само повећати овај минимум.

поменутог села) за да не слезете близу до селата Лабуништа и Подгорци, но да минете озгора и като дојдете крај Велешта со големо пазене заштото често пати ношно време скришем шета аскер околу селото. Тази ношт часот шес и пол през ношта.

Ви го писа писмово со братски поздрав. Пише.

Соломон Елбасански³⁾

IV

(Препис на писмото на Шабан-бег)

*С. Лур (значи: Луково)
17. V. 1903*

До Г. Аспаруха, секретар на абисинската чета.

Господине,

Писмото ви со вчерашна дата го приех и содржанието му разбрахме. Другите писма и еден наполеон испратихме на потребните места. Писмото ви го прочитах прет тукашното биро и всичко разбраха и ете решиха да ви пишат. Работниците тука всички што купиха оружје, си отидоха на чуждина, и тука има само (20) души со све некои които не е способен да работа. Друго да ни кажете, востанието сигурно кога ште биде, за да се повлечат тие мајстори што са блиско, а мнозина неможет да се приберет. Целото тукашно биро и другите 6 души ги повикаа на укумат и днес отидоха во Лондон (значи: Дебар) за борч (дуг) селски. Брате Аспарух, народа тука е многу очаен. Проче когато ште дојдете вие во селото за всичко ште разберете и ште уредите. Знаете народа, всички отидоха по работа. Брате Аспарух, едва сам нашол куриер за да ги испрата писмата. Од Пешта (значи: с. Селци у Дебарској кази) се научаваме, двамата свештеници и еден селанин од селото ги зел аскерот и ги занесол во Лондон. Бог да поможе, востанието да биде поскоро. Не се чека повече. Оставаме со братска целувка кон сички. Писано од бирото во село Лур.

Секретар, Шабан-бег.⁴⁾

Парите за церове и калупе бирото реши когато ште ги донесете ште ви ги дадет.

Сашти.

³⁾ Псевдоним на непознат организациски раководител.

⁴⁾ Псевдоним на непознат организациски секретар.

V

(Препис од правилникот⁵⁾ фатен во с. Могила кај убиениот
Пар.Цветков)

1. Длџноста на всѣко село и работникъ е да слѣди гдѣ се движи потерата, отъ гдѣ станала и кжде ще отива. Прѣдварително куриерътъ, най-малко петъ до десетъ минути понапрѣдъ, да съопци въ селото дека ще отива потерата.

2. Съ убѣждение или насилствено да се накарватъ селянитъ отъ всѣко село колективно да протестираатъ (жени, мжже, деца) въ вилаетския градъ, предварително на консулствата, послѣ и на валията за произволитъ на потерата извршени въ селото прѣзъ пребиванието ѝ въ това село.

3. Най-малко разноски, който ще се направатъ по издрѣжка на потеритъ и правителствени чиновници всѣчески да се запазватъ. Селянитъ да направатъ нужнитъ постѣпки прѣдъ вилаетското управление сумата да имъ мине въ даждията. Въ случай че не имъ се удовлетвори желанието тамъ да заяват у консулствата.

4. Даже нарочно се убиватъ врѣдителни и бесполезни христијани въ кое и да е село за да се може да се обвини прѣдъ сѣдебнитъ власти бекчијата⁶⁾, кајата имамътъ⁷⁾ или дребея⁸⁾ като се накаратъ двамата души селяни по законенъ начинъ за да свидетелствуватъ, че убиството е извршено отъ подобни нагоре поменатитъ мжжителни. За свидетѣлствата трѣбва да се направи съ пжлна увѣреностъ.

5. Четата щомъ влезе въ селото пѣрва работа ѝ е да си постави отъ своите четници и по два до три селяни работници караули въ всички пѣтища отъ кжде претполага че я грози опасностъ. А единъ отъ старшитъ четници ги обикала караулитъ да не спятъ или да не сж залисани.

Следъ като се настани четата да распита рѣководителното тѣло въ селото за обшиятъ имъ поминакъ, по възможностъ и частично. Да задѣлжи всѣки частно да се вѣорѣжи и да тѣрси поголѣмо количество за некадѣрнитъ сами дѣ си набавятъ. Четата да имъ предложи канали и источници на орѣжие, начинъ какъ да си пренасятъ орѣжието. Главно внимание да се обрца на смѣткитъ. Прибранитъ суми да сж готови и върху скорашно вѣоражание. Ако районътъ на четата нѣма источникъ на орѣжие тогаватя да се срѣцне съ нѣкоя од съседскитъ чети и да на-

⁵⁾ Овој правилник е објавен и во словенечкиот весник „Slovenec“, год. XXXI бр. 185 стр. 3—4, чији препис ми го отстапи Хр. Андоновски, асистент на Фил. факултет во Скопје.

⁶⁾ Пољак.

⁷⁾ Муслиманско верско лице, духовен глава;

⁸⁾ Буквално, господар на долина, ситен феудалец.

прави нужното за да се наредятъ почти за всѣко село и каналъ. Поединично да се задължаватъ и испращатъ работниците отъ селото ако има нужда а нарочно да имъ се помогне отъ селската каса да отиватъ къмъ источницитѣ на оржжието (като частни контрабандисти каджармаджии) да се създаватъ селянитѣ и да пълнатъ селянитѣ съ оржие. Даже цѣли компании трѣбва да се създадатъ съ такъвъ цѣль макъръ че частъ отъ печалбата да остава за тѣхъ да си прехранятъ фамилиитѣ. Асли печалбата не е можна на тая търговия. Да се накаратъ контрабандиститѣ да агитиратъ и между самитѣ Арнаути и тѣ да принасятъ оржие, разбира се като ги лъже и тѣхъ печалбата. Въ една дума казано (да се превзимат, б. м.) всевъзможни мѣрки и колкуто се може поспѣшни за въоражавание на своя районъ, по възможностъ и на близосѣсѣднитѣ села. Събранитѣ пари за оржие въ всѣко село да сж готови, въ случай че четата ще намѣри или нѣкой работникъ отъ кое и да е село готово оржие да се купи това моментално. Препоръча се патронитѣ сами да си ги пълнятъ защото пълнитѣ повече фалцифицирани излизатъ, а найдобре гилзи (женски) да се купатъ.

7. Четата да създаде въ сѣкое село самоотвержени работници който поединично да отмъщаватъ на мжчителитѣ така щото единъ работникъ да отиде жертва за единъ дерибей или шпиунинъ на селото и ако стане нужда и у близнитѣ села. По такъвъ начинъ се избѣгва общата отговорност на селото съ избѣгването на терориста и нѣма да се влечатъ другитѣ селяни въ сждилищата. По такъвъ начинъ се постигатъ две цѣли: 1) създаватъ се самоотвержени хора да се жертвуватъ единъ по единъ за обща полза, 2) а отъ друга страна на избегналия терористъ въ четата трѣбва да се възлага голѣма надежда въ случай на едно сериозно сражение да се запази духътъ и бодростъта и при най-опасенъ моментъ. Въ най-малко исклучение за четникъ да се приеме ако не свѣршилъ убийство въ своето село или въ едно отъ околнитѣ села.

8. Распорежданията по селата могатъ да станатъ и писмено като предвиждатъ че четата за скоро не може да obi-коли извѣстенитѣ села.

9. Четата въ всѣко село трѣба да застави селянитѣ да могатъ наймалко съ 15 гроша на мѣсець да се помага на всѣки заслужилъ и неопятенъ, несъстоятеленъ затворникъ ако има отъ това село.

10. Началникътъ на четата всѣкога трѣбва да бжде завардванъ отъ четницитѣ, както държавата варде столицата си. Даже съ цѣль когато е нужно да се пробие войската, дежурния четникъ (или който иска да го замѣсти) ще трѣбва да върви напредъ. Всичко това се прави отъ скудността

на ржководители на четитѣ. (Споредѣ хайдушки обичай беше капитанинѣтѣ цѣлѣ да пробие между войската затова сж земале извѣстна частѣ отъ плячката)

11) Четата никога да не са занимава съ убийствата а случайно заминавайки по обиколка. Главно внимание да обърща на селскитѣ терористи, който ще бждатъ подѣ прѣмото ржководство на четата. Тѣ ще вършатъ убийствата на шпиони, разни Турци и мжчители на христијанското население. Щомъ се дознае кой е убиеца терористѣ на нѣкого, тогава веднага трѣбва да се прекрива и въ скоро време ако му се удаде да убие другѣ такъвъ да исчисти околността.

12. Тѣкмо всички турски качаци⁹⁾ се предадоха, сега остава да се накаратъ селянитѣ кжде се убиљ нѣкој християнинѣ или ограбилѣ да вдигнатъ процесѣ въ сжда. Прѣдварително като нареджтѣ и за свидетелсуванието на случката. Въ противенѣ случай асла и наклоно е правителството да ги оправдае.

13) Всѣка чета треба да има отъ 3—4 села по 200—300 лири готови събрани, така щото щомъ намѣри поголѣмо количество оржжие набрзо да нареди каналѣ, и да направи поупката и да се пренесе. Свѣрши ли се тая поупка въ други села сжщата сума да се събере незабавно.

14) Главния началникѣ на четитѣ въ единѣ районѣ, най-малко единѣ пжтѣ въ седмицата да се срецне съ единѣ членѣ отъ градското ржководително тѣло за да си разменатѣ мненията и мислитѣ. Началникѣтѣ на четата се счита като членѣ отъ това ржководително тѣло. Длѣжностѣ му се пада да пита за състоянието на градската каса и редовнортѣта на смѣткитѣ. Никакви селски пари да не се внасятъ въ каса, освенѣ помощѣта която се испраща на затвореницитѣ.

15. Следѣ всѣка, даже и въ самата афера на едно село, четата не трѣба да се отдалечава. Въ случай че е отдалечена въ найскоро време длѣжностѣ ѣ е да се приближи претпазливо или да влезе въ селото за да окопоти духоветѣ на селянитѣ както майката и въ найопасенѣ моментѣ отчаяно варди своитѣ рожби.

16. Въ случай че е опсадена една чета въ първитѣ часовѣ на първата ношѣ, значи отъ 12 и половина до 2—3, всѣчески да се постарае да избѣгне макарѣ и жѣртва да даде. Всѣко стоение на понататакѣ е безполезно защото позицитѣ на противната страна ще се погѣстятъ и избѣгванието ще стане невѣзможно. Въ найскоро време четата трѣбва да се завърне въ сжщото село да накаже прѣдателитѣ ако не е било случайна опсадата.

⁹⁾ Разбојници, плачкаши

17. Да се оползотворятъ власитѣ по колибитѣ въ пре-насянето на оржжието, защото сж родени контрабандисти.

18. Да се препоржчва на гражданитѣ и селянитѣ да отиватъ на ловъ.

19. Черковни до сега изгубени приходи и готови пари издадени отъ разни селяни длѣжностъ на четата е да ги събере въ найскоро време. Слѣдъ като изучи въпроса въ кой хора сж останале, да ги осигури въ здрави рѣце. По възможността съ тези пари сами да поддържатъ училището ако нѣма да го създадатъ. Значението на това, всѣки разбира. Се бие на самостоятелна работа и честностъ.

20. Данѣцитѣ и всички общи работи трѣбва да сж въ редъ чисти, не като досега да ги злоупотрѣбаватъ единъ и другъ селянинъ; никакво пристрастие да не се допуса на рѣководителното тѣло.

21. По възможностъ единъ на другъ работницитѣ да не се исповѣдватъ че иматъ оржжие и кжде го пазатъ. Даже и на домашнитѣ¹⁰⁾.

2.

Данило Драгашевић, деловоћа генералног консулата Скопљу

Спр. пов. П. П. бр. 1070

24. јула 1903 год. у Скопљу

Господину Љ. Калевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 26 јула 1903 П. П. Бр. 2941).

У вези са својим извештајем од 23. ов. м. П. П. бр. 1060, част ми је јавити Министарству да је управитељ тетовских школа Никола Поповић, кад је код њега прота Чемерикић био да га у хапсу обиђе и види зашто је ухапшен испричао, да су му дошли у Тетово, из села Брезна, тетовске казе, два човека, који су му се претставили као српске комите послате из Србије и молили су га за новчану помоћ. Толико је само могао казати управитељ проти Чемерикићу.

Г. прота донео ми је саопштење од г. Фирмилијана¹¹⁾ да су се и њему, кад је био у Св. Петци, пријавили седам до осам људи као српске комите послате из Србије у ове

¹⁰⁾ Во текот на печатењето ми дојде до рака англиската сина книга: „Further Correspondence Respecting the Affairs of South — Eastern Europe for March — September 1903. Turkey. № 1 (1904) каде истиов Правилни е напечатен на француски и англиски јазик на стр. 175—177 кој одговара потполно на овој овде.

¹¹⁾ Српски митрополит во Скопје од 15 јуни 1902 година

крајеве. Ови су људи, по казивању г. Фирмилијана, отишли у Куманово, одатле су се вратили у Довезенце, па затим поново прешли у Србију.

Ова четица није остала неопажена од стране турских власти, које су о томе јавиле овд. вилајету, одакле се после пронела вест и у чаршији како Србија шиље комите у ове крајеве. За ову вест сазнали су и овд. консули и старају се да се извисте о правом стању ствари.

Још немам извештаја шта је било са оном двојцом у Тетову. Ако се нису вратили у Србију и ако тумарају по селима око Тетова, власт ће убрзо за њих сазнати и тешко је веровати да ће олако проћи. Чује се да се 2—3 наше четице комитетске налазе у поречкој околини.

Допуштање да преко наше границе пређе неколико људи оружаних у ово време може учинити само велике штете овамошњем раду, а никакве користи. Ове комите могу учинити још и то, да турске власти похапсе све Србе, код којих се буду бавили и да појачају неповерење турских власти, које се већ почело показивати према србима, од како су пренесени гласови о српским комитима, а појачаће и огорчење Турака, који ће стећи уверење да и Србија хоће да са својим комитима изазове нереде у Турској.

Да не би до свега овога дошло, учтиво молим Министарство да изволи одмах наредити нашим пограничним властима, да најстроже мотре на оружане људе, који желе да преко границе прелазе под изговором да су српске комите, и да им прелазак никако не допусте. Ти људи, верујем да долазе само у доброј намери али не знају да сада није томе време, као и то како могу нанети големих зла нашим овамошњим Србима.

Деловођа Генералног консулата писар,

Данило Драгашевић, с. р.

3.

М. Марковић, заспушиш генералног консула у Скопљу.

П. П. бр. 1115

Скопље, 2. августа 1903 г.

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 7. авг. 1903 П. П. бр. 3195).

Част је Генералном консулу сапштити да је јуче по подне у 2¹/₂ сах. стигла депеша из Цариграда, да се одмах сазову редифи под заставу у целом Косовском вилајету, али се ипак оставља валији на оцену из којих ће се крајева

позвати јер се боје да се турски живаљ у извесним крајевима где треба да је јачи од хришћанскога, не ослаби.

Јуче су патроле опколиле џамије и тек су потом Мухамеданци ишли да се клањају. Ова предострожност учињена је зато, што је власт сазнала да комите имају намеру, да бацају бомбе у џамије кад Турци буду на окупу. Огорчење је Турака страшно.

Војници јавно говоре у чаршији хришћанима, да ће извршити они покољ, јер им се већ досадило ово стање, велећи да је дошло време зато и да неће проћи ни 5—6 дана па ће почети да кољу. Да је заиста овако огорчење војске тврде и сами Турци бојећи се да и њих не кољу.

Турци и бугараши почели су своје фамилије уклањати из Скопља. Стање је узрујано. И синоћ су мифтари (кметови) и азалари (малске старешине) ишли по турским махалама са патролама од куће до куће и наређивали да нико ноћу из куће не излази, а сви капиџици да буду отворени, како би један другоме могли помоћи у случају каквог нереда и да сваки има у приправности оружје.

Синоћ у 9 сахати прошао је један воз са два батаљона за Битољски крај. Са овом војском прошао је лива Сулејман паша.

Друга два батаљона, која су стигла око поноћи из Митровице, задржата су овде због тога што је био у то време сукоб између војника који чувају пругу и једне комитетске чете. Овај сукоб био је код једне карауле између Зеленикова и Велеса. У том сукобу 4 војника су рањена а 1 убијен. За комите незна се како су прошли. Жељезница нема телеграфске везе до сада. Чује се да је пруга од Зеленикова до Велеса и од Велеса до Ђевђелије на више места покварена.

Синоћ је дошао у консулат г. Белаев и у разговору, између осталог, саопштио ми је да је добио депешу из Битоља, којом га г. Менделстам извештава, да је Хилми паша 31. пр. м. обесио Халима, убицу Ростковскога¹²⁾ и жандарма који није хтео притећи у помоћ консулу. Осуђени су два Турчина, грађанина, један на 7, други на 15 година робије што су лажно сведочили. Два су официра деградирана што су јавно говорили рђаво о покојном Ростковском.

Заступник генерал. консула, генерал. консул:

М. Марковић, с. р.

¹²⁾ Руски консул во Битола, убијен на 26 јули ст. стил 1903 год. во самиот град од турски заптија.

4.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну.

П. П. бр. 721

Солун, 3. августа 1903 г.

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 7. авг. 1903 П. П. бр. 3147).

Господине Министре,

Јутрос сам имао част послати Вам шифровану телеграму ове садржине: „Редовни воз Солун-Ристовац јутрос избачен из шина на километру 48. Неколико вагона оштећено. Има рањеника. Саобраћај данас прекинут.“

Случај се тај десио између станица Аматова и Карасула¹³⁾.

У оvd. дирекцији Оријент. жељезница нису ми могли дати тачних података јер их до подне нису имали. Знају само да је 3—5 вагона оштећено и такође локомотива. Са станице Карасули искрцани су путници а тражено је одмах да се упути жељезнички лекар. Заступник главног инспектора, јер је одмах овај после пријема вести о догађају отпутовао на лице места, вели да по досадашњим извештајима зна да је рањен један машиниста и поштански чиновник.

За данас је саобраћај потпуно прекинут, али се дирекција нада да ће се сутра моћи продужити.

Саопштено ми је такође да воз неће, све док буду трајали немири, полазити из Зибевча¹⁴⁾ за Солун у време у које и досада, да би се избегло путовање ноћу. Зато ће путници преноћити у Ристовцу или Зибевчу и сутрадан продужавати пут за Солун где ће возови стизати око 4¹/₂ часа по подне. О појединостима данашњег догађаја известићу Вас чим све податке о њему будем имао.

Раније сам Вас известио о сукобу у Гуменцу¹⁵⁾ између четника и војске. Од једног путника сазнао сам да су четници ушли били ноћу у Гуменце и тражили грчког агента д-р Ангела Сакеларија — о коме има помена у мојим извештајима о хапшењу нашег мутевелије из Криве, Јована Маље — али га нису могли пронаћи као ни још неке гркомане.

Иста чета комита која је нападала на Гуменце продужила је пут ка Криви где је прispела сутрадан 30. пр. м. Чету је предводио Апостол и била је јака од 200—250 мо-

¹³⁾ Станица на железничката линија Гевгелија — Солун во Егејска Македонија.

¹⁴⁾ Гранична станица према Србија.

¹⁵⁾ Град под Пајак планина, во Егејска Македонија

мака (ово по речима сина нашега мутевелије из Криве који је тада био у Криви и присуствовао). Сукоба није било јер је посада од 30 војника, која већ од неколико месеци стално борави у Криви, напустила ову чим је сазнала да се четници приближавају. У Криви су комите тражили Пипчета гркомана (мој извештај о хапшењу Јована Маље) и грчког свештеника, који су са још неколико гркомана умакли заједно са војницима. Кућа Пипчева запаљена је, попова порушена.

Село су напустили, обећавајући да ће се вратити да казне турске шпијуне.

Син нашег мутевелије који није смео сачекати у Криви војску, него се склонио у Солун, саопштио ми је да је у селу овладао страх од потере која је тамо без сумње стигла сутрадан, и која ће по обичају злостављати мирне сељане због доласка четника.

Ни из Криве, ни из Јенице-Вардара још немам никаквог извешћа шта се тамо десило. Поштом се нико не сме усудити и послати ми вести, а путници су сада врло ретки, отуд и велика тешкоћа у прибирању тачних података.

1. ов. месеца, после путничког воза, упућен је из Скопља специјални воз са војском. Између Зеленикова и Велеса експлодирао је динамитски фишек намештен на шини. Воз је био прошао само је последњи вагон, у коме је било 60 војника, оштећен. Било је свега два рањена војника.

Има једна вест по којој је 5 војника, који су чували пругу у близини где је намештен динамит, убијено, али ту вест из конака нису још потврдили, јер их сада уопште нерадо дају.

Г. Гавриловић, писар овог консулата вратио се прекиноћ из унутрашњости камо је путовао по наредби пов. № 1368 (мин.). Он се на станици у Демир-Хисару разговарао са кајмакамима петричким и демирхисарским, а у Дојрану је учинио посету тамошњем мутесарифу. Изјаве муслимана трговаца и др. из тих крајева слагале су се са тврђењима кајмакама и мутесарифа да је у њиховим областима стање, за сада, релативно мирно. Г. Гавриловић се уверио на свом путу да су жељезнички мостови и пруга цариградска врло лабаво чувани. Има станица које чувају 3—5 заптија. Код најглавних мостова страже су јаке 20—30 војника, а мање мостове у планинским пределима чувају их свега по 2—3 војника.

Завршујући овај извештај част ми је известити Вас, да сам из руског генералног консулата на поверљив начин сазнао да г. Гирс мисли тражити неколико турских ратних бродова у солунско пристаниште, ако револуционарни покрет устраје.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

5.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну.

П. П. № 740

Солун, 8. августа 1903 г.

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 18. авг. 1903 П. П. № 3318).

Господине Министре,

Својим извештајем од 3 ов. м. П. П. бр. 721, имао сам част известити Вас о случају са возом на прузи Солун-Скопље. Иако се код многих продужава уверење да је воз динамитом избачен из колосека, званично из жељезничке дирекције то је мишљење демантовано и као узрок томе случају тврди се да је била неисправност на точку једног вагона.

Осим двојице рањених за које сам јавио реченим извештајем, повређен је још један жељезнички службеник.

3. ов. м. у селу Фурка, близу Дојрана, четници су избили пољака, (бекчију) Турчина и собом одвели три младића који су им се придружили као присталице.

4. ов. м. сукобила се једна чета са потером код Острова¹⁶). Убијено је 14 четника. Од стране Турака било је 3 мртва и 2 рањена војника.

5. ов. м. прекинута је била телеграфска жица Солун-Јенице, али је истог дана оправљена.

Саопштено ми је са неколико страна да су богатији Муслимани у овд. вилајету добили турско циркуларно писмо, пре десетину дана, у коме им револуционарни комитет препоручује да утичу на турско становништво да остане мирно и не придружује се потерама. Комитет, речено је у том писму, ради да се стање побољша, а то је и у корист муслиманског становништва.

Говори се да је такав циркулар растуран у Битољском и Скопљанском вилајету и да му је потписник Борис Сарафов.

У мом извештају пре овога саопштио сам Вам улаз четника у Криву. Извештен сам да су војници који су у село сутрадан дошли пљачкали и злостављали кривљане.

¹⁶) Градче на истоимено езеро, западно од Воден, Егејска Македонија.

Такође ми је јављено да је у Гуменцу ухапшено до 100 тамошњих бугараша, после сукоба од 29. пр. месеца.

Из Дојрана, Јенице-Вардара, Кукуша и Ђевђелије, имам вести да сваког дана нестаје по неколико млађих људи. Отворено се у тим местима прича за њих како су отишли да се придруже четама.

По догађајима које сам напред поменуо, а других важних, за неколико последњих дана нисам имао да забележим, види се да битољски покрет још није сасвим обухватио овај вилајет. По гласовима, међутим, који из унутрашњости стижу сви су изгледи да ће се убрзо осетити јака акција комитета у казама Воденској, Кукушкој Јениџанској и Ђевђелиској овог Вилајета.

Извештавајући Вас о овоме, част ми је Г. Министре, поднети Вам уверење о мом дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николит, с. р.

6.

Реферат о македонским стварима / рађен на основу извештаја наших заступника на страни

Господине Министре,

Према Вашој наредби од 9. ов. м. а на основу извештаја српског посланства у Цариграду и консулата у Скопљу, Солуну, Битољу и Приштини част ми је поднети Вам кратак преглед најновијих догађаја у хришћанским областима Турске.

На Илијин дан, 20 пр. м. 3000 устаника опсадили Кичево и почели борбу са турском војском. Опсађујући град устаници отимљу Турцима муницију. Изгинуло је врло много бораца и са једне и са друге стране. Тачан број не зна се. Сељаци из околине придружују се устаницима. Њихов број знатно расте. По селима већином напуштене куће. Турци пале села.

Устаници су заузели Поречки крај.

Сукоби свакога дана.

У боју код Зајаса¹⁷⁾ цела чета турска, 80 људи, поубијана је.

У Малешкој кази, између Кочана и Паланке виђају се чете устаника који још ништа не предузимају.

У селу Белици (Кичевска каза) налази се велика чета — преку 500 људи и то Срба и Бугара. Они имају 6 брдских топова. Турци су напустили то место.

У Поречу и Кичеву устали су и Срби те се Турци склањају и повлаче, отуда је по селима мирно.

¹⁷⁾ Шиптарско село во Кичевска околија.

У Томином селу¹⁸⁾ организоване три чете устаника од преко 200 људи. Предводе их Огњан Лазаревић, Софроније Стој и Јован Стојанов.

1. августа ноћу био је сукоб устаника и турске војске код села Зеленикова. Жртвама није било много, јер Турци не залазе дубље у планину.

Устанак се шири дуж Охрида, Дебра, Кичева, Крушева и Прилипа. Код Острова Турци опколили 800 устаника. Сукоб се очекује. У околини Битоља врло много села попаљено. У Скопљу се говори да ратници прелазе и из Србије и да у Враћи добијају пушке. Али у најближој околини Скопља није било сукоба. Има извештај, али непотврђен довољно, да су се на Лабу појавиле српске устаничке чете и да су већ имале сукоб са Арнаутима.

6. ов. м. био је сукоб устаника и турске војске код Ђуришког манастира. Било је мртвих и рањених, али у доста малом броју, јер су се устаници склонили.

У Пећи су погинула два Србина. Чаршија је затворена. Арнаути опет носе оружје и прете.

У Косовском вилајету прибирају се добровољци устаници. Предвиђа се да ће из самог Скопља устати на оружје 8000 људи.

Од једног српског агента из талијанског консулата сазнало се да Турци намеравају похапсити по спремљеном списку 30 Срба из Скопља, међу којима су сви наши учитељи и неколико виђених трговаца. Консул у Скопљу сумња да ће баш то Турци извршити; мисли да је само претња.

200 Арнаута опколили манастир Св. Илије (Скопска Црна Гора) и хтели да га запале али се нису смели сасвим приближити манастиру бојећи се заседе. Јављено је одмах да у манастиру нема устаника и тражена је заштита власти.

Кмет из Побужја¹⁹⁾ јавља да се у селу настанила чета од 30—40 људи и кажу да су Срби. Разишли су се и по селима и дижу народ на устанак. Цео крај готов је да се дигне али ипак питају за упутства.

У Скопљу је однос Турака према хришћанима врло запет. Кад су у петак Турци клањали у џамијама, џамије је претходно опколила војска. Турци су страшно огорчени и јавно прете, да ће и они и без повода устаника начинити покољ јер им се досадило ово чекање. Стање је узрујано. Чак и сами Турци, грађани, склањају своје породице из Скопља.

У Крушеву ужас. После повлачења војске устаничке, Турци запалили 366 кућа и 203 дућана, убили 44 хришћанина. Пљачкали све, силовали много жена и девојака. Турци

¹⁸⁾ Македонско село во Кичевска околија.

¹⁹⁾ Село северно од Скопје.

топовима разорили цркву и митрополију. Штета износи 2—3.000.000 динара

У Солунском вилајету шири се нагло устанак. Док су се пре јављале мале чете и то ретко, сад се непрекидно прибирају устаничке чете од 60-80 људи. По селима свет прстаје уз устанике и они се више не крију, већ остају по селима 2—3 дана. На Ђевђелији су разорили мост. Очекује се напад на варош Ђевђелију. Турци се јако раздражени.

Код Дојрана и Ђевђелије прекинута телеграфска веза. Младићи, нарочито из планинских села, листом иду у гору и придружују се устаницима. Већ их има преко 500 и чекају да се скупи још већи број па да нападну на Ђевђелију.

Из Јенице-Вардара јављају да су се устаници сакупили на Пајак планини у великом броју. Турци су тамо у великом страху.

Код Ржанског језера²⁰⁾ био је сукоб турске војске и једне чете устаника са којима је била и једна учитељица²¹⁾. Погинуло је 12 Турака, а само 1 устаник. И код села По-столаре²²⁾ био је сукоб. Борба је трајала цео дан. Устаници су имали доста жртава, али су успели да се врате у планину. Турци су опљачкали све што су нашли, па су онда запалили село и оно је сасвим упропашћено. И околна села пљачкана су. У 6 цркава узели су турски војници све црквене ствари и јавно продају. Попа Стојана из Доњег Тодораћа претукли, а кћер од 18 година одвели војници са собом.

Цела Кукушка каза упропашћена. Војници турски пљачкају све, а храну сву отимају те сељаци немају чим да се хране. Скупљено је чећ 6 устаничких чета. Очекује се да турска војска нападне на хришћане. Како се сазнаје то ће учинити ноћу и извршити општи покољ.

У Дебарском крају општи покрет. Устиници су образовали многобројне чете, али још не предузимају акцију. Дебрани Арнаути, преко 1000 људи отишли ка Крушеву у помоћ турској војсци. Село Горње Самоково у Поречу опколила војска. У селу је велика (чета, б. м.) устаника, вођ непознат. У Поречкој и Кичевској кази сад се налазе ове вође устаника: Стојан Донски, Данило Цветанов, Ристе из Модришта и Ристе из Девича са четама од 40—50 људи. Они се сви држе српске стране. Поп Тома из села Вранешнице са заставом, иконом Св. Богородице и крстом позива народ на устанак. Он и Ђурчин из села Сланског скупили већ 280 људи. И поп из Манастираца купи устанике и они се у великом броју прикупљају. Цветко скопљанац и и Стојче из Горњег Солња налазе се са четама у селу Ба-

²⁰⁾ Езеро северозападно од град Кукуш, Егејска Македонија.

²¹⁾ Ана Малешевска, позната револуционерка.

²²⁾ Село југозападно од Кукуш.

рополу. Све ове чете раде споразумно и имају одређене рејоне за борбу. Устаници су разорили караулу Девич, ранили поречког Хасан бега који је побегао у Текију²³⁾ Сад су устаници опколили и Текију. Устаници су напали на село Солп и Зајас, побили многе Арнауте, међу којима познатог насилника Сефера Усуфа из Зајаса. Арнаути запалили село Карбуницу²⁴⁾ и покољ извршили.

Из Гостивара јављају да је тамо сасвим несношљиво стање. Турци су насртљиви, прете покољем. Турске власти не стају им на пут. Има случајева да су поједине сељаке одвели у гору и уцењивали те су им села морала да плате учену. Девојке силом узимају и одводе их за своје жене. Предвиђа се да је и најмањи повод у стању изазвати највећи покољ, јер су Турци у Гостивару и околини и сувише разјарени и сами желе да до сукоба дође. Са Јавора јављају да исто тако и у том крају нарочито војници турски изазивају на сукоб.

У Гуменци (Солунски вилајет) био је сукоб устаника али није било много жртава, јер је турска војна посада била малобројна. Неколико грчких кућа запалили су устаници. И у Клисурси отпочео устанак.

Општи устанак предвиђа се 15. ов. м.

У Битољском вилајету највише је сукоба и жртава. Читави су крајеви попаљени. Али је Битољ отцепљен од околине, а саобраћај онемогућен. Турци у великом броју гину, јер устаници туку из заседа.

Телеграм из Цариграда данас јавља да је и у Једренском вилајету било озбиљних бојева. Устанике је нарочито охрабрило присуство руске флоте.

Господину Министру

11. августа 1903 г.

понизан,

Београд.

Љуб. А. Васиљевић, секретар полит. одељења.

7.

М. Марковић, заштитник генералног консула у Скопљу

П. П. бр. 1179.

Скопље, 14. августа 1903 г.

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 15. авг. 1903 П. П. № 3273).

У одговору на писмо Министарства од 10. ов. м. П. П. № 3190 част ми је известити да сам 9. ов. м. послао у

²³⁾ Муслиманско светилиште до Македонски Брод во Порече.

²⁴⁾ Село во Кичевска околија.

Скопску Црну Гору г. протојереја Чемерикића да се детаљно извести дали у истину има српских комита. Г. Прота ми је јавио да у Црној Гори нема никаквих комита и да је достава о српским комитама била лажна. Ја се на овоме саопштењу нисам зауставио, већ сам и даље трагао да сазнам праву истину о српским комитима. Наш учитељ у Никуљану г. Карацић саопштио ми је да је пре 15 дана из Србије прешла преко границе једна четица од 6—7 добро наоружаних људи и да је та четица коначила у манастиру Св. Оца²⁵⁾. Одатле су, вели, дошли у манастир Ђуришки где су се сукобили са војском. После тога сукоба вратили су се у Србију. Ови су људи причали да их је упутио г. Живојин Рафајловић, пешачки капетан у Врању. У овој четици било је и бугараша који су радили у Србији. Дали је ко од ових људи погинуо у Србији, незна се тачно. И г. прота Ташко каже да је и он чуо, да су ови људи дошли из Србије. Г. Карацић рекао ми је да у Београду неки Исаило, родом из Кичевског краја, који код „Три Кључа“ врбује људе у комите, без разлике били они бугараша или Срби и да их шаље у Врању где добијају оружје и новаца. У овоме послу Исаила помаже неки Недељко из села Буштрања (српског) који ради у монополу дувана. Колико има истине у овом саопштењу лако је сазнати. Треба добавити ова два човека и испитати их и они ће на сваки начин казати по чијем наређењу они врбују људе, ко им даје оружје, новаца и помоћ да преко границе пређу. Може се сумњати и то: да су ови калаузи упућени од стране бугарског комитети да из Србије шиљу комите како би на тај начин компромитовали Србију пред Турцима.

Заступник генералног консула, генерални консул

М. Марковић, с. р.

8.

Љуб. Михајловић, писар консулата у Бишољу

П. П. № 608

Бишољ, 23. августа 1903 г.

Господину Љуб. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 30. VIII. 1903, П. П. № 3499)

Господине Министре,

Главни део свога посла који је ишао на „умирење“ Битолског вилајета изгледа да је војска свршила. Она је попалила околу стотину хришћанских села, побила многе

²⁵⁾ Манастирот Прохор Пчињски.

мирне сељане, учинила сваковрсни зулум и преко 5000 породица оставила без крова. Какво је стање после свега овога може се замислити а гласови који са тих хришћанских и словенских згаришта долазе казују да је већ тамо отпочела беда и глад које ће бити страховите кад настане зима.

Устаници су међутим на многим местима попустили и повукли се у планини да оданде продуже узнемиравати трупе у толико колико их задрже у овим странама. Мориховске стране нису досада још биле нападнуте, али јуче се по вароши пронео глас да се и тамо приметила јака борба. Данас ми је глас о сукобу потврдио и драгоман валиски, али се појединости још не знају. Колико сам, пре овог сукоба, могао дознати тамо је био центар комитских чета. Главни њихов штаб — Дамјан Грујев, Бор. Сарафов, Петар Тошев и Лозанчев — са многим усташима који су скоро дошли из Бугарске и донели многу муницију, нарочито бомбе и динамите а предвођени бугарским официрима — кажу да их има десеторица — налазе се у мориховским планинама²⁶⁾ и сукуб мора да је велики. Но то ће по свој прилици бити и последњи у овом вилајету јер се овде у револуционарним круговима говори да ће овде још ове недеље почети иста оваква акција у Солунском вилајету каква је била за последњих два месеца у Битољском. Не успеју ли ни тада да заинтересују Европу, учиниће последњи удар, напашће Битољ бомбама, запалити у њему турски крај и изазвати покољ. У тим круговима се чак мисли да се задоцнило са целокупним планом и да су се много задржали у овом вилајету, јер им до последњег очајног покушаја не остаје више од месец дана, пошто после настаје овде зима, кад им се ваља повући ако ништа не буду радили.

Да би прегледније биле моје белешке о стању у вилајету ја ћу их груписати по казама и областима и тако их саопштити.

Прилејска област. Оданде ми пишу да је од 14. ов. м. Прилеп свако вече опседнут војском, јер је бојазан да се у варош не увуче која чета. Ова се бојазан нарочито повећала кад се дознало да су 12 усташа 18. ов. м. ушли увече у варош и остали до сванућа, а долазили су са намером да казне оне које су се уписали у чете, а нису се одазвали позиву. — У самој вароши војска и Турци пљачкају и отимају кад год могу то да учине. Један Турчин отишао је на сточни пазар, узјахао мазгу једну пробе ради коју је продавао један сељак хришћанин и више се није ни враћао. Војник један тражио је од сарафа Ђорђа Богдана да му промени лиру; кад ми је избројао ситан новац, војник га скупи и побегне не давши лиру. — 21. ов. месеца, војска је полазила

²⁶⁾ Главниот штаб воглавно се задржал во блазината на село Смилево за сето време на борбите но никогаш не бил во Мариово.

зацело добро познат из извештаја Скопљанског и Приштивског консулата докле се он бавио у Косовском вилајету ради умирења побуњених Арнаута, због тога ћу ја овде укратко изложити утисак са овог првог виђења и разговора умиритеља оvd. комитетског покрета. Лака карактера и незбиљна разговора, Нас'р паша ми је још 18. ов. м. изјавио да је покрет сасвим угушен и да ћемо за три четири дана имати потпуно повраћен ред и мир. Било би то још брже готово, рекао ми је паша, да је он имао пред собом само комите, али је ваљало чувати народ који сматра као своју децу и који је заблуђен пошао уз оне зликовце — комите. Тај народ, као дете непослушно, ваљало је покорити али не и убијати га и због тога је ишло овако прилично дуго са савлађивањем зликоваца. Хвалио ми се како ухваћене сељаке, све престрашене, прима љубазно, понуди им цигарету, увек оснивајући се на ономе да су то његова деца. И овако говори свима редом и све једно исто. Кад смо сутрадан, 19. ов. м., били код њега на честитању царске прославе, поновио нам је још једном све то исто. За угушење покрета вели да је употребљено три дивизије.

18. ов. м. приспели су у Битољ Нандруг-беј и Унандербеј — Швеђани — турски жандармериски виши официри да реформишу и овде жандармерију као што су то уридили — тако бар каже Хилми паша — у Скопљу. Они су ангажовани за три године а у вароши сам чуо да први има месечно 65 турских лира а други 45. Ових дана се очекују још четворица Белгијанаца који ће доћи овамо истом мисијом.

19. ов. м. прослављао се дан султановог ступања на престо. Ове је године овде тај дан прослављен са много мање свечаности но што је то било прошлих година. У 11 сах. пре подне били смо — консуларни кор — на честитању у униформама код валије, код Хилми паше и најзад код Нас'р паше. Увече смо били позвани на закуску на коју је био само румунски вицеконсул Јоанеску.

Из Прилепа ми јављају да ни тамо тога дана није било никаквих свечаности. Приликом честитања код кајмакама полиција није никог пуштила у уђуматско двориште сем општинара појдиних народности.

Претрес у Битољу, који је био 12. ов. м., није дао никаква резултата: никакво оружје, никаква муниција, никакве сумњиве хартије нису нађене, мада је оvd. бугарски крај пун свег тога. Није дакле чудо што се и овог пута говорило да је полиција потплаћена.

20. ов. м. вилајетски лист „Монастир“ у свом броју 945. јавља да је на основу наредбе Хилми паше ухапшено око 30 Турака сељака који су за време сукоба чета са војском пљачкали села. У том листу се казују имена тих Турака и

изгорела је војска Загоричане а 16. ов. м. село Љокрени (Мокрени, б. м.). Похарала је села Горенци и Куманичево.

Из конака нас редовно извештавају о разним сукобима и паљевинама села од стране комита, али се ти извештаји досада нису никако сложили са онима што их добијамо са други стране.

Турци нам кажу да су:

11. ов. м. упалили комити села Покрвеник, Волкодер и Перово²⁷⁾. Ту је власт узела једну пушку и многе „компроми-тујуће“ хартије;

У борбама око Клисуре погинуло је око 300 комита и мисле да је међу њима и шеф Попов родом из Варне. Војска је узела 100 пушака, многе официрске капе, бомбе и муниције. Пет стотина жена и деце враћено је у село — власт им даје храну;

Да су устаници упалили села: Мокрени и Клондороп (Костурско);

18. ов. м. сељани села Берова (Охридско) предали су се властима;

18. ов. м. комити су упалили кулу Булиман аге (чувеног зликовца — Љуб. Мих.) у Царевићу (Прилепско) и одвели собом његовог ћају;

19. ов. м. био је сукоб између села Зеленича и Рудничког језера. Убијено је 35 усташа а остали су се бацили у језеро. Сабља вође и многе бомбе заплењене су. Од војника тројица су само рањена. Двадесет и један сељак предао се властима;

19. ов. м. сукоб у шуми Луково (Дебарска област). Пет усташа погинуло;

20. ов. м. усташи су напали воденицу између Трстеника и Лобанице ((Костурско) и узели собом три Турчина;

21. ов. м. сукоб између села Вишени и Блаца (Костурско) где су усташи изгубили много људи. Жене и деца повраћена су кућама и војска им дала хране;

У разним омањим сукобима усташи изгубили 20 људи и 14 пушака.

Овако нам власт саопштава зулуме своје војске и башибозука а по тим саопштењима овамо би било како нигде досада у Турској; али је досада увек избегавала да нас извести шта је са селима Дебарца-нахије и Кичевске казе и на неколико пута понављана моја питања драгоман валиски одговарао је увек с „Je ne sais pas“²⁸⁾.

18. ов. м. долазио ми је у посету Нас 'р паша командант војске у Битољском вилајету. Министарству је овај паша

²⁷⁾ Сите три села во ресенска околија.

²⁸⁾ „Не знам“

кроз Прилеп за Битољ и том приликом грабила из дућана кроз чаршију што јој је пало шака. — 20. ов. м. ухватио је један аскер старца Тасета из Мажучишта и силовао га.

Кичевска каза. И из турских извора потврђује се оно што сам јавио у прошлом извештају. Један кочијаш — Турчин који је од 17. ов. м. из Кичева прича да ни у једном селу — изузимајући Поречку нахију и три села близу самог Кичева, (Раштане, Кнежино и Осој) нема живе душе. Све је побегло у планину; једва да се у којем селу по која престарела баба нађе. Од изгорених села помиње само један део Орланаца и Рабетино у Рабетинској Реци. Пошта, вели, из Битоља не долази него из Скопља преко Гостивара. На путу између Битоља и Кичева сви су мостови покварени и сви ханови попаљени. Пореч је још миран.

Дебар. У самом граду и на сред чаршије убиен је бугарски поп Тасе и један фурунција Крсте. Многи су дућани опљачкани. Неколико чета арнаутских под вођама Шакирбега, Шабан-Пека, Тахир-Тоља из села Горице и Малика из села Корчишта нападале су околна села и побили многи народ. Њима се преписује да су, заједно са војском, попали сва села у Дебарца-нихији.

Ресенска област. Све су воднице изгорене или разваљене, осим две у самом Ресну, тако да се жито нема где да меље. Готово све цркве су похаране. У оним селима што су у близини турских села поља су већином необрађена јер хришћани не смеју да изиђу из кућа. Војска пали жита која нису још површена. 15. ов. м. изгнала је војска све породице из села Сливнице и Курбинова, убила десет душа а око 30 жена отерала је на турске чифлуке да раде; села су похарана. Снопове диже са хришћанских њива и носи их у турска села где их врше. — 22. ов. м. наишли су војници на избегли народ из погорелих села Дупени и Јехла, па целу ноћ обешшчађавали женску чељад, убили 12 стараца и 6 жена и деце па остатак у зору отерали у Ресен.

Леринска каза. После борбе код Зеленича, Ајтоса, Невољана власти доводе овде неке убоге људе, везане, под изговором да су комити. Ових дана су довели 48 из Зеленича и Ајтоса а 30 из Невољана. По овим селима као и у Љубетину све су војници похарали. У Екши-су убили су Коља Јевтинова и Циле Мравота. Сељани не смеју да иду на рад у поље јер их војници муче и скидају им одело, тако да им не оставе апсолутно ништа на телу. Пре неки дан су се тако вратили неколико сељана из Екши-Су потпуно наги.

Косиурска област. 14. ов. м. изгорели су Турци села Бобиште и Црешницу. Пре тога су били озбиљни сукоби код Невеске и Бобишта, где изгледа да је војска претрпела велике губитке и из освете узела је палити села. 15. ов. м.

одакле су родом и утврђује се да су им украђене ствари одузете и враћене сопственицима. У даљим редовима се јавља да ће сваки бити строго кажњен који овако што уради. Нема сумње да ови Турци неће бити кажњени и да ће се харање и даље продужити, али ми можемо бити засада задовољни што су турске власти званично признале да је пљачке било.

21. ов. м. отпутовао је овд. грчки консул Ампреос у пратњи Митрополита Амвросија у Крушево и однео приличну суму новаца коју је добио од своје владе, да раздели пострадалима приликом последњих крушевских догађаја. Међу овдашњим Власима скупљено је такође доста прилога и раздељено по Крушеву. Остали смо ми што се нисмо одазвали нашим људима у овој великој невољи. У мом извештају још од 15. ов. м. П. П. № 582 ја сам Вас замолио, Господине Министре, да ми телеграфски одобрите да на име помоћи могу издати 1500 дин., јер сам се бојао да нас Грци не претекну, али све до данас нисам добио никаква одговора. Међутим ја сам и даље морао одржавати веровање и надање код наших тамошњих људи да их ми нећемо сасвим напустити и да ће помоћ доћи, па ми је част још једном Вас замолити, Господине Министре, да ми депешом одобрите да горе тражену суму могу одмах издати јер на њу они јадници сваког дана очекују. Ова помоћ што је тражим тако је мала, према броју пострадалих које ми треба да помогнемо, да их она неће спасити невоље у коју су запали, али ће видети да их Србија неће напустити онда кад је њима њена помоћ заиста потребна.

21. ов. м. стигао је у Битољ нов секретар бугарске агенције, који је досада био у трговинској агенцији у Једрену. Он ће отправљати послове агенције јер агент, по свој прилици, неће бити постављен. Јутрос је бивши секретар Б. Бешков отпутова за Софију.

23. ов. м. отпутовао је одавде Фон Гебен који је Министарству познат из ранијих извештаја. Он се овде бавио баш и само за времена главне акције турских трупа против комитетских чета, тако да се може посумњати да није само тога ради и дошао овде. У конаку је приман одлично и сваки дан је тамо ишао. Мада смо често бивали заједно ни једном ми није хтео говорити о плану турских војних власти за угушивање покрета који је морао знати. Ишао је чак догле да је мене питао дали знам колико у вилајету има војске. Бележим још ово да ми је он причао — о чему сам имао част већ известити Вас — како је један турски пуковник рекао да ће они радити у овом покрету као Енглези према Бурима т. ј. палиће села да би онемогућили скривање комита (Фон Гебен се борио с Бурима у Трансвалу против Енглеза и тамо био два пута рањен). Хотелијер, у хотелу где је становао саопштио ми је да је Фон Гебен одвео собом пуну кесу турских

лира и да му је богато платио рачун. Ја ову своју сумњу саопштавам само стога што би се даље можда могло покушати од стране нашег посланства у Цариграду, куда је Фон Гебен отпутовао, да се дозна да овај немачки официр није био саветодавац Турцима у овом њиховом човечном плану за гушење устанка.

Препис овог извештаја послао сам свима Посланствима, сем цетињског и атинског, Заступништву у Софији и Генералним консулатима у Скопљу и Солуну.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Писар, . . .

Љуб: М. Михаиловић, с. р.

9

Љуб. Михаиловић, писар консулата у Бишопљу

П. П. № 632

5. септембра 1903 г.

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 9. септ. 1903, П. П. № 3689).

Потврђујем пријем депеше Министарства од 1. ов. м. Односно помоћи крушевљанима, част ми је извести Министарство да ми је немогућно по њој поступити. До 1. ов. м. утрошено је из кредита на ванредне трошкове 6.816,76 дин., ангажовано је до краја ове године (ту долазе лица којима се издаје стална месечна помош из тог кредита) са 1430 дин. Кад се томе дода да је Министарство вратило једну признаницу г. Мих. Г. Ристића на 215,78 дин. (писмо 23. августа П. П. бр. 3308 на које ћу ускоро одговорити) излази да је кредит на ванредне трошкове овог консулата ангажован с 8.462,54 дин. Када бих поступио по горњој депеши и издао помоћ крушевљанима у 1500 дин. излази да би тај кредит био већ утрошен са 9962,54 дин. и да би на расположењу овог консулата остало за септембар, октомбар, новембар и децембар 37,40 дин., ни пуних 10 дин. месечно. Ја сваким даном издајем на име помоћи бедним хришћанима по мање суме од пет до десет динара и како је се надати да ће зимус овде наступити глад и да ћемо ми наше људе морати потпомагати то не само да ми из ванредних трошкова није могуће издати 150 динара крушевљанима, него ће се и без тога морати, по свој прилици, тражити накнадни кредит за горњу позицију.

Из ових разлога мени је част замолити Министарство да ми одобри издати горњу суму на рачун Министарства и молим да о томе будем телеграфски извештен. Не буде ли

се одобрило то, ја ћу крушевљанима морати саопштити да им из Србије неће доћи никаква помоћ и упутити их да је траже на другу страну. Међутим, дужност ми је напоменути да ми је јуче саопштио овд. грчки консул да је у Грчкој скупљено 200.000 драхми као помоћ Грцима у Крушеву, као и то да је јуче ујутро отпутовао тамо румунски вице-консул да раздели пострадалим Цинцарима 10.000 дин. које је послала румунска влада.

Писар,

Љуб. М. Михаиловић, с. р.

(Со друга рака одзади на истиов документ):

Предлог за помоћ крушевљанима:

Коло српских сестара дало 1500 (дин. — б. м.)

Македонци дали 500 (дин. — б. м.)

10

Љ. Михаиловић, писар консулата у Бишољу

П. П. № 616

27. септембра 1903 г.

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-првсветном одељењу 6. X. 1903, П. П. № 4191).

Господине Министре,

Не због тога што су се белешке, које би било вредно саопштити, нагомилале за ову недељу дана од последњег мог извештаја и не због тога што би се за то кратко време могао запазити какав јак преокрет у акцији комитској, него због два осетна губитка у нашим радницима разлог су што сам похитао са писањем овог извештаја. Пре два дана добио сам глас да је у Крушју²⁹⁾ 1. ов. м. убиен Димко Михаиловић, мутевелија³⁰⁾ наше школе, од непознатих људи, а јуче ми пише управитељ охридских школа да је 18 ов. мес. опасно рањен Митар Ђорђевић — Нововић у Јабланици, опет мутевелија наше тамошње школе и да је сутрадан 19 ов. м. подлегао рани. За првога се незна ко га је убио, али ми извештач пише да мисле да су то војници урадили. Он је нађен мртав у воденици. Други, Митар, рањен је у таквим околностима да се сумња на комите да су они биле убице. У месецу јуну ове године били су затворени у овдашњем затвору 15 бугараша из села Јабланице. На заузимање г. Михаила Г. Ристића, ондашњег шефа овог консулата, били

²⁹⁾ Село во охридска околија;

³⁰⁾ Тутор

су сви пуштени. Сад су 22 јабланичана с свештеником понова затворени и заборавивши на доброту коју су им Срби учинили — онда је наш свештеник Мата Шуменковић нарочито молио г. Ристића да се заузме за затворене бугараше — осумњичили су Митра као да их је он оптужио властима и претили му да ће га убити. Митар је био чисте савести и не само да се није бојао тих претња, него је позивао бугараше да отворено изађу са оптужбом, па ако је крив да га отворено нападно. То му није помогло јер су га зликовци сачекали у бусији и издајнички ранили у крстине. Управитељ наш у Охриду на глас о томе одмах је послао једног лекара да види рањеника, али је рана била тешка и Митар је умро сутрадан. Мени је час саопштити Вам оволико по првим гласовима које имам о овим убиствима; да их проверим нисам имао још времена, а чим добијем подробније извештаје имаћу част да Вам их доставим. Убиством Димка Михајловића ми смо изгубили човека који се да још заменити; али ће нам губитак Митра Нововића бити кудикамо осетнији. Он је био одличан Србин, поштен човек и за њим жале сви наши радници који су га познавали.

Из Прилепа имам извешће да села много трпе од војске која бије и мучи народ тражећи оружје. Један сељак из тих страна рече ми да се овако не може више поднети јер су муке велике. Управитељ прилепских школа пише ми да војници и башибозук чуда чине по српским селима, мада ова немају оружја или ако је што било сељани су продали. Жалбе никакве не помажу, њих нема ко да услиша пошто је у војсци потпуна недисциплина. Поред свег тога у тим странама је и злогласни Бахтијар-паша који је изгорео Крушево и који самим тим задаје велики страх.

16. ов. м. затворила је власт у Прилепу три бугарска попа међу којима и претседника општине Хаџи поп Јордана. Осим њих има у затвору и још неколико виђенијих бугараша.

У прошлом извештају јавио сам да је један (турски, б. м.) официр убиен од (турских, б. м.) војника у Плетвару⁸¹) што је хтео стати на пут пљачкању. Тај је војник осуђен на смрт и стрељан 15. ов. м. Талијански консул ми прича да су 20 војника, одређени да стрељају свог друга, пуцали сви у ветар и тек на претњу команданта да ће их све стрељати пристали су ови да убију осуђеника.

17. ов. м. био је велики сукоб између седам батаљона војске и преко хиљаде усташа око села Бојишта (Демир-Хисарско). Борба је трајала целог дана. Погинуло је 80 војника а од четника 17 и 11 је рањено.

⁸¹⁾ Село источно од Прилеп.

19. ов. м. приспели су овде лорд Врооке и дописник Рајтеровог бироа Н. А. Свуппе. 22. ов. м. отпутовали су у пратњи неколико коњаника под командом једног официра, свога драгомана и драгомана кога им је дао Хилми паша, у Преспанску област. При повратку њиховом срео сам их код Хилми паше и у разговору видео сам да нису ништа видели или боље да су видели оно што је Турцима требало. Они причају о страдању мусломанског становништва, о упаљеним турским селима (тамо их заиста има 4) закључују да би теразије правде и истине претегнули у корист Турака.

22. ов. м. био је озбиљан сукоб између војске и комита на планини Пелистеру, три сата од Битоља. Мада су и за време борбе и после стизали многобројни гласови они су тако били равни да се права истина о губитцима с једне и друге стране неће никад моћи дознати. Ја ћу од њих забелжити само оне које сам могао проверити, али су и они довољни да покажу да је овај сукоб један од најозбиљнијих од како траје устанак. — Уочи битке пале су три чете на Пелистер, под вођством Арсе Колара из Битоља, Штерје Наћа (Влаха) из Магарева (Наћо је био пред две године осуђен на три године затвора на основу публикације румунских новина да припада револуционарном комитету. Кад је пре неколико месеци била општа амнестија ослобођен је и он.) и још једног вође из села Цапара чије име нисам могао дознати. Свега их је било 90 четника. Издајом била је о томе извештена власт и одмах пошљу многу војску којој се придружи башибозук из околних турских села. Четници буду изненађени те не могуће побећи већ су морали примити борбу. Како је Пелистер потпуно огољен имали су муке да ухвате какав згодан положај, али им је утолико опет помогло што су били на висини докле је војска наступала од подножја планине. Битка је трајала од 6 сати до 1 сат увече по турски и била је очајна. Чете су потпуно уништене јер су нашли око 70 лешева али је и војска морала имати много губитака, који се рачуна преко 200 људи. Од официра је пало шесторо: један мајор, два поручника и три потпоручника. Међу рањеним Турцима има их чије су ране од камена и причају да су се комити камењем били кад су потрошили све метке. Арсо војвода и Наћо погинули су а трећи се спасао са неколико другова³²⁾.

23. ов. м. дошао је из Солуна Министарству познати дописник, Г. Повољни. Он се још овде бави.

³²⁾ Оваа битка е опширно опишана од еден од преживените борци, Наум Василев под заглавие: „Пелистерското сражение“ Илюстрация Илинденъ Год. VI, бр. 7, стр. 3—7. Податоците се сложуваат и дополнуваат овде.

24. ов. м. послато је на заточење 123 затвореника, међу којима је било прилично и Турака.

Представника српске народности у комисији за реформе Нику Хаџи-Костића још нисам видео. Он се управо нигде и не виђа. 23. ов. м. затребао је он Хилми паши и овај пошље полицајца да га потражи по вароши. Нигде га по мало бољим гостионицама није било и најзад га нађе у једном хану у Кури-Чешме, где је отсео и где отседају само кириције и фијакеристе. Поручио сам му да ми дође кад сам није сматрао за потребно да посети српски консулат.

У прилогу под ./. част ми је послати Вам белешке које сам добио из конака о сукобима и предавању оружја.

Препис овог писма послао сам свима Посланствима, сем цетињског и атинског, Заступништву у Софији и свима Консулатима у Македонији.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Писар,

Љ. М. Михаиловић, с. р.

(Прилог)

15. септембра 22 сељака из села Дрмена и 2 сељака из Варзена³³⁾ оба у Ресенској нахији са оружјем предали су се властима. Један сељак Ерзена који се оружјем одупрео, био је убивен, а из истог села одузето је 10 пушака. Опет 15. септембра Поречка нахија предала је 128 а село Латово предало је 5 пушака. 16. септ. предало се властима 6 сељака из Дрмена (Ресенско) 8 сељака из Рајича, 18 сељака из Нивице и 7 сељака из Буринова (сва у Преспанској нахији). Села: Шештово 3, Загоричани 2, Команич 6, Чирилево 3, Бамбоки 2 пушке предала су властима (сва у Костурској нахији).

17. септембра предало се властима са оружјем сељака: 11 из Линка, 6 из Буковића, 3 из Дранова, 6 из Песања и 1 из Битоља. Такође предало се и 4 сељака из Карамана (Битољско). Села: Линк 10 и Песоња 6 пушака предали су властима. Четовођа поп Ђорђе из села Лежана са пушком предао се оридским властима. Један комита из Банице (Леринско) убивен је. 17 септембра у сукобу који се десио на једном брду (у Демир-Хисарској нахији) убишено је 24 ком. са 2 четовођа. Одузето је 4 пушака, 1 сандук са муницијом, много стоке и разне друге ствари. Од војске само један је био рањен.

18. септембра десио се сукоб око села Кономлата (Костурско) где је погинуло 9 комита. Одузето је 8 граових

³³⁾ Веројатно село Езерани;

пушака³⁴) 3 бомбе и разне друге ствари. Код једног од убивених нађено је писмо које тврди да је био сопственик истог учитељ у томе крају.

Убивен је један комита око села Перова (Битољско) а једноме који је рањен побегао, одузета му је пушка и нека писма. 11 Бугара из Битољске казе предало се властима. Предато је из Костурске казе 44, а из Кичевске казе 10 пушака.

11.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 951 -

Солун 10 октобра, 1903

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичком просветном одељењу П. П. № 4367 од 14. X. 1903)

Господине Министре,

У последње време осећа се мали обрт у стању које је владало у овом вилајету. Са престанком и последњих безначајнијих сукоба који падају махом у другу половину прошлога месеца, почело се осећати стишавање и малаксалост у покрету, надање на обустављање крваве борбе у коју је увучено и намучено и огорчено становништво изазвано изгредима и редовних и нередовних трупа турских с једне стране и вером да ће извојевати себи колико толико слободнији живот и осигурати своју имовину од пљачкашких насртаја њихових господара с друге стране. Једном речју наступило је доба — *исчекивања*.

И ако су томе можда привременом обустављању у многоме узрок и халаднији дани који су почели увелико овамо наступати, опет се опажа мала склоност ка веровању у боље прилике после жудно очекиваних инструкција Турској, као резултата споразума руско-аустријског у Бечу, а с друге стране није искључена ни претпоставка, да су и бугарске комите престале са својом акцијом и услед очекивања резултата преговора Начевићевих³⁵) у Цариграду.

Из једног разговора с оvd. валијом уверио сам се, да су турски званични кругови јако незадовољни заједничком нотом руско-аустријском и да са страхом исчекују ближе податке на њој основаних инструкција, у погледу контроле

³⁴) Пушки систем Гра, пренесувани од Грција скришно пред востанието.

³⁵) Пратеник на Бугарија во Цариград кој склучил после долго-трајни преговори, започнати во време на востанието, на 28. III. 1904 год. пријателски споразум помеѓу Турција и Бугарија.

ове две силе, уверени већ и из досадашњих захтева, да ће се њима јако поколебати ауторитет њихове владавине у овим крајевима. Услед тога са журбом приступају ништавним мерама и ситним поправкама, купљењу прилога и подизању нових на место погорелих домова, хотећи тиме да покажу своју добру вољу за вршењем предложених рефорама.

О догађајима у вилајету имам ове извештаје:

14 септембра био је сукоб у Ак-Бунару (каза Демир-Хисарска). Погинуло је 15 комита а рањено 6 турских војника.

17 септембра при сукобу у Разлошкој кази погинуло је 30 комита, а турских војника 5 и рањена 3 војника. У делу Личе (Разлошка каза) комите су убиле једног и раниле 4 становника.

Истог дана у Неврокопу погинуло је 20 комита и 5 војника.

23 септембра при сукобу у Разлошкој кази, на Баде-у погинуло је 80 комита и 6 турских војника а рањено 6 војника.

По званичним извештајима од 29 септембра: сељани села Јакуруда и Бање (на граници у Разлошкој кази) предали су властима 250 пушака, 10.000 фишека, 15 бомби, 4 динамита, 6 револвера и т. д.

Сељани села Годлева, Горњег и Доњег Драгалишта и Недобирско (Разлошка каза) који беху утекли у планине, вратили су се са породицама на своја огњишта.

По званичним извештајима од 1 октобра убијен је близу села Перин (Мелничка каза) комита Папа Станам са још три друга своја;

Комита Динка Папазоглу ухваћен је у Лескову (Серски санџак) а његови другови су умакли. Том приликом запаљено је и 4 товара муниције;

Око 1000 комита прешло је границу у Хајдут-Таши, код села Бањско (Разлошка каза), где је дошло до сукоба без познатог резултата. Комите су се вратиле у Бугарској.

3 ов. м. увече на цариградској прузи, 44 километра, између Килиндира и Кукуша, 5 минута од станица Сари-Ђол, бачен је под један омањи мост динамит у тренутку кад је пролазила извидничка локомотива, која је на 20 минута ишла испред два воза војника, упућених из Соровића за Демир Хисар. Штете није било велике. Контузован је само ловач Каље, који је француски поданик. Сем тога искочио је из шина тендер и запаљен угљен за локомотиву. Дирекција цариградске пруге спремила је одмах други воз који је у 5 часова изјутра отишао у помоћ. Пруга је убрзо била расчишћена те су возови са војском могли продужити пут.

Истог дана увече комите су ушле у турско село Хади-Унус, близу Сари-Ђола, и запалили сламу у којој беху сакривене бомбе те су експлодовале.

6 октобра приспело је у Солуну 1313 регрута из Смирне. Одреди војске — према званичном извештају од 9 октобра — који беху послати у Ђевђелију, ухватили су доста пушака у селим Серменина и Конско.

Наш управник школе у Кукушу послао ми је приложену објаву (коју је Министарство сигурно већ добило из других наших консулата) упућену на адресу комита али ју је он на потпис морао примити.

У овд. полузваничном листу *Journal de Salonique* изишао је 6/19 октобра уводни чланак под насловом *Бугарска зверства*, у коме њихов дописник тврди, да је у разлошкој кази турско село Бабјак цело изгорело и да су комите том приликом запалиле и сва жита сељака тога села а Мустафу, десетгодишњег сина једног сељака, жива изгорела на очиглед запрепашћеног становништва.

Ово исто саопштио је овд. валија и г. Гавриловићу, приликом једног разговора.

Ја ову вест, као невероватну са свога дивљаштва, бележим највише стога што она није ни са које стране ни утврђена, али баца врло рђаву сенку на рад бугарских комита. У разговору са овд. бугарским трговачким агентом г. Шоповом скренуо сам му пажњу на незгодно тумачење оваквих вести у страниј штампи и указивао на потребу демантовања њеног, али ми је он на то одговорио изношењем турских зверстава, а узгред тек и околишно обећао демантовати је преко софијских новина.

Мени је овим разговором била намера утврдити још једном везу овд. бугарског трговачког агента са комитима у Македонији и стога је *под дискрецијом* саопштавам.

Од њега сам тако исто сазнао да је писару њихове овдашње агенције, г. Стојеву, који је пре 4—5 дана отпутовао у Битољу, дата извесна сума новаца да је подели међу пострадале породице у томе вилајету и да је у том циљу образована тамо нека нарочита комисија, са знањем Хилми паше, у којој је и г. Стојев. Незнам, колико у овом последњем има истине.

Исто тако и овд. француски консулат послао је 1000 динара које је добио од њихове амбасаде у Цариграду, католичким сестрама у Битољу да их поделе пострадалима на име помоћи. Из Енглеске је такође примљена повећа сума новаца од протестанских мисионара у истом циљу, а синоћ и 1000 комада ћебади.

Најзад, да поменем, да се 21 и 22 пр. месеца бавио овде, Министарству познати дописник, Повољни, који је одавде отишао у Битољ, а по повратку отуда остао овде још један дан и потом отпутовао у Скопље.

Сем тога бавили су се овде и свраћали су ми: дописник француског листа *Figaro* г. Бер, који је пре тога био у Ца-

риграду и у Битољу а обећао задржати се у Скопљу и дописник француског листа *La Liberté*, г. *Морис Гандолф*, на повратку своје из Битоља.

Јутрос је овд. руски консул г. Гирс отпутовао у Беч. Он је овај свој одлазак доводио у вези с консултовањем тамошњих лекара (јер болује од хроничног запаљења средњег ува) али из наших новина видим да је и г. Машков отпутовао у Беч, те је вероватно да они тамо одлазе на конферисање

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић с. р.

12.

Др. Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 926

Солун, 14 октобра 1903 год.

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу П. П. № 4405 од 16. X. 1903)

Господине Министре,

У недељу 12 ов. м. дошао је у Солун учитељ наше школе у Грчишту (Ђевђелиска каза) Анђел Делимировић, да ме извести о хапшењу власника поменуте школе. Он ми је испричао ово:

У суботу 11 о. м. грчки митрополитски намесник у Ђевђелији, (Иринеј, Министарству познат из Скопља) приспео је у Грчиште у пратњи једног официра и неколико жандарма и обележио као комитске јатаке Ристу Трајковић, власника наше школе, тројицу добрих Срба из Грчишта и још неколико сељана, који су ушли у број јатака ради бољег маскирања праве му намере. Сви су ови људи стражарно спроводени у ђевђелиски затвор пошто им је у кућама извршена премегачина којом ништа није откривено.

Архимандрит је тражио да му се доведе и учитељ српске школе, коме је у присуству официра понудио да пређе на грчку страну као учитељ за исту награду коју сад прима. Кад је Делимировић одбио официр га је саветовао да пољуби у руку архимандрита и послуша га, додавши да у Грчиште и иначе нема Срба. Пошто учитељ ни на то није пристао, Иринеј је од њега тражио да му покаже школско русат-наме и сведочанство. На учитељев одговор да је русат-наме у Солуну, архимандрит му је забранио да у школи предаје, а официр, да одма иде и тражи русат-наме.

Јасно је да је намера Грка да у Грчишту понове оно што су у Криви извели т. ј. да денунцирањем терористу наше људе и пред властима компромитују српску школу. Али у овом случају јако пада у очи пристрасност власти које не само допуштају него и помажу да се грчко свештенство меша и у послове који никаквих веза немају, у овом вилаету, са патријаршиским привилегијама.

Власт је у овом случају ишла тако далеко у повлађивању Грцима, да је осим незаконитости учињеној и према нашој школи која подлеже само одредбама редовне турске власти, а никако патријаршиске, допустила и помогла да Иринеј то изврши на земљишту друге — Дојранске епархије — а не Воденске којој он припада.

Ја сам јуче због хапшења мутевелије из Грчишта и мешања грчког архимандрита у наше школске послове био код валије овдашњег коме сам, не знам већ по који пут, објаснио довољно јасан циљ сличних клевета и напада од стране гркомана и тражио да се Риста Трајковић пусти из затвора и кајмакам се ђевђелиски узме на одговор што је допуштио грчком архимандриту мешање у послове за које није надлежан.

Валија је већ био извештен од стране кајмакама о Иринејевом путовању, и признао је предамном и г. Гавриловића, писаром да је кајмакам крив што је Иринеју допустио да се меша у наше школске послове и наредио је пред нама да се од кајмакама зато тражи изјашњење. О Ристи Трајковићу и осталим сељанима из Грчишта, рече да ће тражити детаљнијих података о њихову хапшењу.

Из досадашњих искустава, нарочито у Кривљанским догађајима, знам колико таквом валијином обећању треба придати важности, па сам, да бих колико толико предусрео гркомане у лажном сведочењу противу ухапшених, решио да сутра упутим у Ђевђелију једног адвоката Турчина који ће ствар испитати на лицу места и властима у Ђевђелији скренути пажњу на њено право стање. Осим тога мислио сам да је потребно показати нашим присталицама да их у оваквим моментима не напуштамо. Са адвокатом вратиће се у Ђевђелију и учитељ из Грчишта.

Молим Вас, Господине Министре, за накнадно одобрење кредита о овом упућивању адвоката у Ђевђелију као и за наређење Краљев. Посланству у Цариграду, коме сам доставио препис овог извештаја, да се и из Цариграда валији овд. скрене пажња на пристрасност власти у питањима између Срба и гркомана, редовно у корист последњих.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

13.

А: Николић, Министар иностраних дела у Београду
 Генералном консулу Србије у Бишољу

Г. Консуле,

Примио сам и са великим задовољством прочитао Ваш изцрпни извештај П. П. бр. 781 о приликама у Битољском вилајету.⁸⁶⁾ Задовољан Вашим држањем и радом јас сам уверен да ћете у овом правцу и даље наставити и да нећете допустити да Вам се оку измакне ни једна околност која би била од интереса за нас или би имала значаја за одређивање нашег држања. И после овогодишњег устанка, о чијим је жалосним последицама пуно речитих података у овом Вашем извештају, ја не мислим да има разлога да отступате у своје држању од онога правца, који је био обележен још у писму П. П. бр. 1041 од 28 маја 1903 године.⁸⁷⁾ Напротив све што се од тога времена дешавало и у Македонији и међу Македонцима показује да су упутства, у том смислу дата, била тачна. Симпатична резерва према македонским револуционарима нека се и даље сама собом препоручује само с том разликом, што сад морамо гледати, због прилика у којима се налази македонско становништво, да што више испољујемо своје симпатије према њему, и напуштајући резервисаност у држању према устанку и устаницима.

Руковођен овим уверењем ја сматрам да има пуно разлога да Ви одржавате везе са Ристом из Девича⁸⁸⁾ с чијим сте радом задовољни и Ви и Поречани и да га, на подесан начин, и помажете. Вама није потребно да скрећем нарочиту пажњу на потребу обазривости, која се, у оваквим приликама сама собом препоручује. Што се тиче Вашег предлога о томе да се заузмемо да се Поречанима врати неправедно одузето оружје, добро би било да, пре него што би смо одовуд ми ма шта предузели, ви сами, на лицу места учините што се може у корист Поречана. Ја мислим да бисте ви могли наћи довољно разлога да за такву ствар заинтересујете г. Кохманскога и уверите га о потреби да се, у друштву са г. Кралом, кад се из Цариграда (не јасно, б. м.) заузму да им се врати оружје. Тек ако се тај корак покаже неуспешан могао бих препоручити нашем посланству да се постара заинтересовати г. Зиновјева за исту ствар.

⁸⁶⁾ Печатен од мене во „Илинденски зборник 1903—1953“, Скопје 1953, на стр. 1093, на стр. 109—117.

⁸⁷⁾ Ова писмо не можевме да го најдеме во архивата на Мин. Надворешни работи во Белград.

⁸⁸⁾ Војвода на една поречка чета која зеде учество во Илинденското востание.

Што се тиче помоћи за породицу пок. Митра Ново-вића, добро би сте учинили да јој до 1 јануара дате на име помоћи што из кредита за ванредне трошкове или из прилога које вам је послало „Коло српских сестара“ а до 1 јануара овлашћујем вас да у предлогу буџета унесете 120 динара на име сталне годишње помоћи овој породици.

Ја сам успео убедити „Коло срп. сестара“ о потреби да, преко вас, пошаље још 1500 динара за наше пострадале људе у Кичеву и околини. Управа друштвена мисли послати тамо једну бабицу, која би се, бесплатно, налазила на помоћи онима којима је та помоћ потребна, и једну своју чланицу да присуствује раздавању помоћи, разуме се у договору са Њ. В. Пр. митрополитом Поликарпом, за кога претпостављам да је већ у Кичеву.

Ова је идеја добра, не стога што би на тај начин помоћ била правилније распоређена, него стога да се тамошњем свету покаже велико интересовање нашега женскиња за њихове невоље. Уз ову суму од 1500 гледаћу, колико ми допушта стање кредита за достојније заступање, да вам и само Министарство стави што на расположење за помоћ пострадалима.

Примите . . .

5. XI. 1903 год.

Министар,

Анд. Николић, с. р.

14.

Др. Ђ. Ј. Николаћ, генерални консул у Солуну

П. П. № 1086

Солун, 11 новембра 1903 год.

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветно одељењу П. П. № 4919 од 17 нов. 1903)

Господине Министре,

У свом последњем извештају о стању у овоме вилајету наговестио сам да се покрет почео стишавати и малаксавати. Од тога доба на овамо ја немам да забележим ниједан значајнији сукоб. Последњи одједи покрета појављивали су се још овде онде, као што ће се у току овог извештаја видети, али су они и малотрајни и незнатни. С престанком њиховим неможе се рећи да је покрет сасвим и угушен. Он је, пре би се могло рећи притајен и обустављен, да првом згодном приликом поново букне, ако у несносном и већ више неиздржливиом стању не наступи преокрет и не буде никаква изгледа на поправку његову. Истина је, да би на пролеће тешко било подићи устанак у краје-

вима, где га је ове године било, али расположење за њим спремљено је по оним крајевима, које овогодишњи покрет није стигао да обухвати.

Нади на боље дане и исчекивање побољшања положаја од руско-аустријског реформног предлога, уступило је место, код оvd. хришћанског становништва, разочарење и губљење сваке вере на бољу будућност као и двоумица да ће се остварити ма шта од жеља његових, за које се он залагао у досадашњој борби и животом и имовином својом. Такво расположење налази у многоне потврде с једне стране у одуговлачењу пријема предложених рефорама руско-аустријских од стране Турске, а с друге стране у већ укорењеном уверењу измученог и утученог хришћанског становништва, да ће Турска тешко бити вољна, и ако усвоји поднети јој предлог, да се и у дело приведе. Томе се разложно придружује и инстинктивно осећање да се каква искрена помоћ не може ни очекивати од небратске руке, те се и са те стране излази обећаним мерама са недоумицом и неверицом у пресрет.

Изгледа чудновато, али се у ствари ово инстинктивно веровање оvd. хришћанског живља, поклапа знатно и са мишљењем званичних турских кругова. Ови последњи тек сад увиђају, да би са разним олакшањем положаја хришћана био пресечен пут страном мешању, које ни у ком случају не може потицати из несебичних интереса и жеља за поправком стања самих хришћана. Том гледишту дао је отворено израза при последњем нашем разговору овдашњи валија неправедно никакве разлике између Русије и Аустрије. Сад се тек, изгледа, почиње и код њихових меродавних кругова увиђати, колико се грешило, што се виднијој и јачој поправци положаја хришћанског становништва није на време приступило и колико је тиме изгубљено за што сношљивију аргументацију противу страног мешања у поправку стања, које не би имало потребе бити оглашавано за несносно од самога хришћанског живља. Такво становиште не напушта се ни сада у турским круговима и гаји се нада, да би се могле у том погледу учинити зар још какви успешни покушаји — свакојачо само још као рефлекс бугарског погађања у Цариграду и последњег уздања, да се тим путем избегне пријем реформног пројекта.

Све то биће у исто време и узрок што се са провидним страховањем са њихове стране прати сваки покрет и наш и бугарски који се тиче војних припрема. Са неверовањем се примају гласови о мирном држању Србије, кад сваки час отуд допиру вести о прикупљању избеглог становништва нашег одавде, у коме се не гледа само братски прием но избија за њих још и бојазан, да се тамо не спремају и не оружају да на пролеће браћи својој у помоћ дођу.

После овога неће бити тешко довести у везу оправдано страховање и преотимање маха веровању код овд. хришћана, што у бављењу аустријских консула у Цариграду — од којих се за битољског зна да је и одликован од Султана, а за скопског да је већ тамо и да ће бити такође одликован — виде још један разлог више да побуде тежњама о истицању старања за њих треба тражити на другој страни а не само у искреном саосећању према њиховим патњама и невољама. Од тога бављења могло се са правом исчекивати добивање нових инструкција као потпора већ укоренејој вери у тенденцији аустријских консула, да што јачим и непосредним заузимањем својим ослабе све више утицај руски и истакну своје интересовање за тешку судбину и несретан положај хришћанског живља у овим крајевима.

Овакво гледање на држање аустријских преставника према хришћанима у Македонији, само је искрени израз њихових правих осећања и толико је распрострањено да је то дало повода и овд. француском консулу г. Стегу, да у томе смислу поднесе извештај својој влади.

О стању у вилајету имам ове вести:

Наш учитељ из Криве јавља да су се устаничке чете под вођством Апостола родом из села Бојмице, са којим је више од стотине устаника у Јенице-вардарској кази и уз њега су од знатнијих још и неки Гоце и Трајко, у последње време највише бавиле у селима: Бојмици, Карасуле, Ливаде, Курнишор, Боровици, док војска није посела та села, а затим су се склониле по огранцима Пајак планине. Док је било топлије време они су ту живели и хранили се од онога што су им овчари, воденичари и калаузи доносили, а од када је снег пао и готово све планине покрио, неки су се предали, а неки су покушали ући у села. 26 пр. месеца, на Митровдан, дошли су у Бојмицу. Кад је власт о томе сазнала и послала војску, они су напустили село.

Бугарски комитет је наредио сељанима села Криве, да скупе између себе 60 лира и пошљу као помоћ апсеницима у Солуну. Покупљено је једва 13 лира и послато им преко нарочитог човека.

Говорило се, да ће комити напасти на Гуменце пре 15 дана, али изасланик њихов, који је послат ради обавештења, предао се властима, те је после три дана убијен од комита.

У првој половини пр. месеца јављено ми је из Ђевђе-лије, да су тамо донета двојица сељака и једна жена из Конско, од којих су сељак и жена били упола печени, а један је сељак умро од повреда овде у Солуну у болници. Ове су горели на ватри по наредби неких турских официра, да прокажу где су склонили оружје. На заузимање руског консула г. Гирса код амбасаде у Цариграду, послата је једна

комисија у којој су били: Едиб паша (претседник преког суда за време солунских догађаја у априлу), Рами, Аулер и Ридензи-паша, дивизијски ђенерали, мајори Риза и Шукри-беј, која је 14 пр. месеца отишла у Ђевђелију ради извиђаја. Том приликом, официри су признали дело и осуђени су али им је дата слобода да траже царску милост.

12. пр. м. намештен је фитиљ на пружи Скопље—Солун, који је требао да упали бомбу при пролазу скопљанског воза између Ђевђелије и Миравче на километру: 90 и 900 метара. Бомба је експлодирала пошто је воз прошао и оштетила незнатно пругу.

Распуштени илави до 24 пр. м. отпутовали су поступно сви кућама.

2 ов. м. отпутовао је овд. руски консул г. Гирс у Свету Гору. По веровању секретара консулата г. Разумовског, који отправља дужност консула у осутству његову, г. Гирс је отпутовао тамо због смрти њиховог архимандрита у манастиру руском.

3 ов. м. долазио ми је светогорски кајмакам Ахмед Рами-беј. Из разговора с њим сазнао сам, да је долазио овамо ради подношења реферата о води у манастиру Хилендару, коју Грци хоће да преотму од нашег манастира и руских келиота који се том водом служе. О томе, мени је била част извести Вас писмом од 7 о. м. П. П. број 1052. Кајмакам ми је у поверењу саопштио да се са мном о питању о води слаже: да је оно политичке природе и да су га Грци створили у намери, да праве тешкоће Србима и Русима. Даље ми је саопштио да је комесар Хајдер беј кога је у циљу извиђаја послао тамо овд. валија поднео по нас Србе и Русе неповољан реферат ма да кајмакам има уверења, да је закон на нашој страни. Када је први пут потегнуто то питање о води, овд. валија је решио да остане status-quo и на заузимање овд. руског консула и руске амбасаде у Цариграду тадањи је кајмакам и смењен, о чему сам Вас известио писмом својим од 20 јуна П. П. № 602. Сада је, на наваљивање овд. грчког консула, овд. валија променио мишљење, те је тога ради и слао поменутог комесара у Свету Гору, и по својој прилици, због тога позвао и кајмакама. Кајмакам је јуче понова долазио и јавио, да је поднео и писмен реферат валији у корист нашу у питању о води. Ја сам одмах сутрадан по првој походи кајмакамовој отишао заступнику руског консула г. Разумовском, и известио га о свему и молио да се код амбасаде њихове у Цариграду заузме, да се ово питање правилно реши. У исто време напоменуо сам му, да амбасаду треба извести и о томе, да патријарх из Цариграда тужи кајмакама и тражи да се он смени с тога, што се заузима за нашу и руску ствар. Г. Разумовски је о овоме и телеграмом и писмом

известио своју амбасаду у Цариграду. Данас сам известио наше посланство у Цариграду да се смењивање кајмакама, на заузимање патријаршије, тражи и у Министарству унутрашњих дела, у Цариграду, као што ме је писмено известио кајмакам, и молио у вези свога првога писма да предузмем кораке да се кајмакам не смењује.

Код валије ми је, коме сам ради тога такође одлазио, обећано, да ће решење тога питања остати онакво, како је било први пут донето.

4 о. в. на лађи Гарб-Максусе и још једној стигло је из Смирне 1502 рекрута, од којих је 500 искрцано овде, а 1002 враћено у Азију, како се говори за Јемен.

Из аустријских извештаја сазнајем, да ће се ускоро отворити руски и аустријски консулат у Серезу, а пре 4 дана отпутовао је секретар овд. бугарске агенције, г. Стојев, тамо, да отпавља дужност агента.

Прошле недеље долазили су ми сељаци из Постола (Јенице-вардарска каза) да ме моле, да се заузмем са своје стране код руског консула за пуштање четворице поапшених сељана из тога села. Учинио сам по њиховој молби.

У другој половини пр. мес. отворена је у Кукушу грчка школа. Исто тако, једна за другима, отворене су по варошима у овоме вилајету и бугарске школе, а пре неки дан и овд. бугарска женска школа, и ако се мислило, да Бугари ове године неће отворати њихове школе.

Грчки архимандрит Иринеј из Ђевђелије, познат Министарству и раније а из мога извештаја од 14 пр. м. П. П. № 962 отпужен је од тамошњих грађана овд. валији за своје некоректно држање, ма да је молио наше људе да га не туже и обећао поправити се.

Наш управитељ школа из Дојрана јавља, да је тамо грчки владика, видећи како власт на сваком кораку гони бугараше, покушао тиме користити се и ишао по својој епархији, ради стварања грчких школа. Одзив је слаб, јер там. живаљ тражи службу у цркви на словенском а у школи на матерњем језику.

Сва усиљавања овога владике су остала безуспешна у Дојрану где је наша пропаганда ухватила доста јаког корена.

Исти извештај имам и од управитеља школе у Криви, где су се Грци нарочито одликовали денунцирањем наших људи, што је Министарству познато из мог извештаја од пр. месеца П. П. № 945. У поново отвореној школи немају више од седам ђака.

Овд. грчки митрополит Атанасије премештен је у Кизикос (Дарданеле) а на његово место постављен је Александар, пређашњи митрополит у Неокајсарији. Премештајем досадашњег митрополита ми не губимо ништа, јер се он, на све

наше жалбе придржавао строго одредаба патријархових, чији је штићеник и био.

Абдурхаман-ефендија, управник вилајетске полиције из Смирне, премештен је за управника полиције у овоме вилајету.

Од званичних извештаја имам ове:

11 пр. мес. бугарске комите ушле су око поноћи у турско село Рине (каза Неврокопска) и спалили половину села, па утекли. Један од становника је убијен а други рањен.

20 пр. м. рањен је учитељ Боров, комита, у Разлошкој кази, али није ухваћен. Његов брат Ђорђе ухваћен је у Баници.

У селу Лакосу (каза Серска) опкољене су комите у једној кући где се беху склонили. Кућа је запаљена, један је од њих убијен и један рањен а остали су, користећи се мраком (обичан турски извештај) утекли.

При сукобу у Годлевској шуми (Разлошка каза) убијен је један комита.

10 комита из села Острова предали су се властима.

Сељани села Јакуруде и Бање (Разлошка каза) предали су властима 60 револвера, 10.000 фишека и 15 динамитских бомби.

27 пр. мес. у месту званом Далевре у Џумај-и-Бала напала су два комита на војску. Један од њих је убијен а други је утекао и оставио оружје и муницију.

36 цакова пексимита нашле су власти у једној великој пећини близу цркве „Св. Богородица“ у планинама Демир-Хисарским.

Од Бугара, њих 62 на броју, а из каза према бугарској граници предали су оружје властима и вратили се на своја огњишта.

Најзад, говори се, да ће Хилми паша, крајем овога месеца приспети у Солуну за турски бајрам. Овде му се тражи стан.

Руски консул г. Гирс, вратио се јуче из Св. Горе.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

- 15

Циркулар Министарства иностраних дела свим својим посланицима и консулима

П. П. бр. 4957

19. новембра 1903 г.

Господине,

Депеше из Цариграда разнеле су данас по свету вест, да је султан најзад пристао у начелу примити свих 9 тачака

у предатој му реформној ноти руско-аустриској. Овим начелним усвајањем последње ноте руско-аустриске, завршен је претходан период у развоју реформне акције, у којој се Русија и Аустро-Угарска јављају као пуномоћнице сила, потписница Берлинског уговора, чији чл. 23 требало би да јој послужи као правна основа. Престала су страховања од последица којима би се изложила судбина балканских народа у случају да је Султан остао упоран у својој одлуци да не прими предложене му мере за побољшање стања у Ст. Србији и Македонији, али ситуација ипак није довољно чиста, да бисмо могли без бриге погледати и у најближу будућност. За ово кратко време које је протекло од дана када је ова нота предата, па до данас кад је, најзад, после мучних перипетија, свету објављено да је она примљена, избијале су на политичком обзору свакојаке прилике које ниуколико не оправдавају оптимистичка надања, да је примањем ноте обезбеђено извођење у њој обухваћених рефорама и да су тиме у исто време онемогућени заплети од чијих се последица свет тако плаши. Пре свега дуго и упорно одупирање Султаново да прими предату му ноту, не би се могло, у данашњим приликама објаснити без претпоставке да га је на то потстицало и храбрило да у њему истраје држање осталих Великих Сила. Летимичан поглед бачен на догађаје последњих месеца (владалачка путовања, састанци и анунцијације меродавних државника, писање европске штампе о њима), не би био довољан да се међу њима ухвати прагматична веза, али је свакојако довољан да се запазе међу њима они који су могли правдати овакву претпоставку. Иако је реформна нота израз споразума постигнутога у Мирцштегу ипак се у држању Русије и Аустро-Угарске за све време овогодишње кризе на Балканском Полуострову, опајало знакова, који су одавали разлику у тежњама којима се, у својој балканској политици руководе ове две велике силе. Начин како је полузванична аустроугарска штампа објашњавала пролетошње „покрете“, међу Арбанасима и како се држала према убиствима руских консула и македонском револуционарном покрету, у вези са радом аустриских консула у овим покретима и држањем према овим убиствима с једне и њихово демонстративно одликовање златним медаљама лијаката³⁹⁾ с друге стране — све су то симптоматичне појаве, по којима је Султан доста имао и сувише разлога претпостављати да руско-аустријском споразуму недостаје искренности, дакле управо оно што је најглавније, да би, у случају да не прими реформну ноту, могао имати санкције. Ако се пак ове појаве доведу у свезу са покушајима, чињених кроз штампу немачку и аустријску, да се унесе неповерење између Русије и Француске са којима

³⁹⁾ Ордени за заслуги во Турската држава

је напоредо ишло готово наглашавање важности традиционога пријатељства руско-немачкога у свези са истицањем немачкога неутралитета у заплетима на Крајњем Истоку у доста провидној тежњи да се Русији тамо вежу руке, како би се Турској олакшао излаз из мучне ситуације у коју је после овогодишњег устанка и њихових последица доведена реформном нотом — онда је очигледно, нашто је управо Султан рачунао кад се одупирао примити реформну ноту, али је тако исто јасно и то, да се од његова пристанка да је прими немамо разлога надати великом добру. Праве тешкоће настаће тек сад, кад се поступи извођењу мера које су обухваћене у 9 тачака реформне ноте, јер је ван сваке сумње да ће турска дипломација уложити сву своју византиску окретност и умешност у сваковрсне интриге, којима ће се . . . . (нејасно б. м.) то да се, у извођењу све ове мере покажу илузорнима. Чак би се могло, насупрот толиким историским фактима, претпоставити да ће Турци имати доста добре воље да изведу оно на што су силом пристали, ипак би били врло слаби, управо никакви изгледи за успех у извођењу предложених рефорама. Ако их не омете толико пута документована неспособност Турака да се прилагоде погодбама живота осталих културних народа, омешће их устанак који је, по свима знацима, на пролеће неизбежан и који као да неће бити неповољан ни самим Турцима, ни оним силама којима није у интересу да се стање на Балканском Полуострву поправи стварним реформама.

Ситуација, према свему овоме, не само што није рашчишћена, него сад тек добија изглед који је чине неодређеном и стога мучном. И у случају у извођењу предложених рефорама, истиче се питање о облику, у коме ће се јавити санкција споразума Русије и Аустро-Угарске које су се у реформној акцији јавиле као пуномоћнице осталих Вел. Сила, потписница Берлинског Уговора. Очевидно је, да би њихова равнодушност у овом случају значила савршен пораз, па је стога мало вероватно да ће се оне уздржати *принудних* мера и допустити Турској да на штету потиштене раје и срамоту цивилизације, ликује над њиховим супарништвом.

Најближа будућност покривена је неизвесношћу, која је, због прилика у којима се данас налази Балканско Полуострво и изукрштаних интереса Великих Сила, које се везују за судбину турске царевине, језива за све балканске Словене како за оне који се живећи у ропству одушевљавају ослобођењем као својим најдражим идеалом, тако и за оне који, уживајући плодове слободе, имају дужност помоћи својим потиштеним сународницима. Слободне балканске државе не би смеле, баш у свом властитом интересу трпети без протеста невоље којима су њихови сународници

у Турској изложени. А те су невоље и велике и разнолике, јер су последице стања које је данас постало до неиздржљивости несносно. Поступно истребљивање словенскога елемента чему води данашњи њихов положај у Македонији, где се отпочела у велико примењивати политика, која је готово истисла Србе из Ст. Србије, може бити од користи само завојевачким тежњама оних сила, које у нашој политичкој пропаганди гледају погодбу за своју политичку превласт и културну надмоћност.

Налазећи се пред истим опасностима и Србија са Црном Гором и Бугарска дужне би биле да се почну ослобађавати историскога атавизма, који међу њима изазива и подржава вечито супарништво, и мислити о томе како да у међусобном споразуму потраже начин којим ће, без повреде посебних, најбоље моћи очувати своје заједничке интересе на Балканском Полуострову. Супарништво им паралише снагу, која би сва заједно једва била довољна да послужи као брана против туђинских прохтева и као гаранција за побољшање збиља жалосне судбине њихових сународника у Турској. И стање у коме се данас налази словенски живаљ у Македонији и српски у Ст. Србији, и прилике које могу бити од утицаја на његову даљу судбину, и посебни интереси слободних држава балканских, — све то упућује на политику, која би, заснована на споразуму а ослоњена, преко Русије на двојни савез и на силе чији се интереси не сукобљавају са интересима словенским на Балканском Полуострову, тежила да слободне балканске државе словенске увек буду готове заложити се заједничком акцијом, дипломатском и оружаном, за праведну ствар својих сународника. Ако се само призна да је потреба заједничке акције неопходна погодба и најпоузданије јемство колико за стварну поправку стања у Македонији и Ст. Србији, толико и за обезбеђење словенских интереса на Балканском Полуострву, изгледа да не би било тешко споразумети се о основама за овакву акцију. Пред изгледима на крупне опасности, које су врло могућне, балканске словенске државе треба да се само одрекну тежња за територијалним проширивањем у области која је међу њима спорна, утолико пре, што њихово супарништво помаже да се у њој одржава и погоршава стање које је већ до неиздржљивости несносно и стога по словенско становништво у њему врло опасно. Да би се ово стање поправило бар толико, колико би било довољно да оно постане сносно, потреба је првога реда настати да се у смислу 23. члана Берлинског уговора обезбеди примена што ширих и што стварнијих рефорама, којима би се стало на пут данашњој анархији, учврстио правни ред, заснован на поштовању закона једнаких за све султанове поданике и зајемчиле свакој народности уз пошто-

вање националне индивидуалности, погџдбе за културни развитак.

И у беседи, којом је Његово Величанство Краљ Петар I отворио седнице Народне Скупштине и у адреси, којом је Народна Скупштина одговорила на престону беседу, ова је потреба јасно изражена што је доказ, да су у Србији меродавни фактори расположени за рад у овом правцу, који се у данашњим приликама сам собом намеће као једино спасоносан. У Бугарској је, међутим, резултатима последњих избора утврђена политичка ситуација врло мало подесна за споразум балканских слободних држава, коме би била сврха заједничка акција, о чему сведочи, поред осталих и тај ф акт, што не престаје настојавати, без икаква обзира и на Србију и на савете из Русије, да маћедонском питању непосредним споразумом с Турском, одузме међународни карактер и да искључиво бугарско обележје. Ово је настојавање у толико више за жалење, што, према свему судећи, нема никаква изгледа на успех, а лишвава међутим основа политику, засновану на споразуму балканских словенских држава, која би бар оправдала надања у бољу будућност, ако не би у данашњим приликама могла повести каквим стварнијим резултатима. Русија и Аустро-Угарска, које у реформној акцији раде као пуномоћнице осталих Великих Сила, недопуштајући чак ни њима јачи утицај у контроли над њезиним извођењем, свакојако не ће допустити ни Бугарима да им сметају оваквим радом, који је једино Турцима могао бити од користи тиме, што им је пружао изговоре за одуговлачење, коме је најзад ипак учињен крај. И баш зато што се то могло предвидети за жалење је, што је Бугарска таквим држањем учинила илузорним све покушаје да се омогући политика, заснована на споразуму балканских словенских држава за заједничку акцију на указаној основи. А таква се политика, као неминовно потребна, сама собом наметала.

Ако морамо, због оваквог држања бугарске владе, напуштати за сад мисао о оваквој политици, несмемо, због тога, бити равнодушни према заплетима које нам можда скоро будућност ставља у изглед као врло могућне последице политичких одношаја који се данас стварају међу Вел. Силама. За нас је стога врло важно начисто извести своје држање према руско-аустријском споразуму и реформној ноти, која му је видљив израз, разуме се, с погледом на одношаје, који су се, услед држања Вел. Сила, према ова два факта, створили у међународној политичкој ситуацији.

Кад остале Велике Силе, па и оне које имају својих бар посредних интереса на Балканском Полуострву, руско-аустријски споразум сматрају као чин, са којим морају да рачунају, ни ми не смемо превиђати негову егзистенцију, кад нас на ту свакога часа потсећају појаве које нас у очи

боду — својим штетним утицајем по наше народне интересе. Ма да нам историја Источнога Питања кроз последња два века недаје права да се од овога споразума икаквоме добру надамо, *ипак о њему морамо водити рачуна и према њему поведешавати своје држање*, али тако, да се, по њему, види, како нас на коректне одношаје према Аустро-Угарској упућују трговско-економски интереси, а на срдачност одношаја према Русији не само заједница политичких интереса и племенских тежњи, него и захвалност за учињене услуге. Како имамо пуно повода за сумњу да овај споразум није довољно искрен и по побудама које су га изазвале и по циљевима, којима се њима тежи, *ми се морамо сшарати поглавишо о шоме, како ћемо, шражећи увек сшремност Русије, обезбедити наше националне интересе, у колико би они могли бити доведени у ошасност у случају да се обелодани неискреност Аустро-Угарске*, на коју као да се у својој данашњој политици жели да наслања и Бугарска, како би, преко ње добила и потпору Тројнога Савеза за своје *националистичке* претензије.

Све су Велике Силе тако исто, једне раније, друге доцније, или све са прилично устезања, најзад прихватиле руско-аустријску ноту као основу за реформну акцију, у којој се Русија и Аустрија јављају како њихове пуномоћнице. И ако је према свему досад избило на видик, под питањем, како би се Велике Силе држале у случају неуспеха реформне акције, ипак и ми морамо примити реформну ноту и на њој засновану акцију као *шоловни шokuшај* да се издејствује побољшање стања наших сународника мерама које би, ма да нису ни довољно ефикасне ни довољно широке, могле послужити као *основа за добар шочешак* ако би се њихово извођење поверило *швернеру* хришћанског порекла и ставило под *евројску* контролу. Само у овом случају могло би од предложених рефорама бити стварних користи: становништво би се, без вечитог страха од срамних зулума, прихватило са вером у бољу будућност својих редовних послова, успоставио би се мир и учврстио правни ред, те би на тај начин били уклоњени узроци револуционога покрета. Пошто је и нама потребан мир, ми би смо искрено желели, да ова реформна акција не прође као и прва пролетошња, а што, на жалост, има доста знакова. У осталом ми би смо могли бити прилично равнодушни према томе, како ће проћи ова акција, која се развија мимо нас и без нашега утицаја, али не можемо тако исто равнодушно и без протеста подносити тешкоће материјалне и моралне, које нам задаје сталан неред у суседним покрајинама, а још мање можемо равнодушно и без помоћи гледати страдање наших сународника, који као да не полажу на њу баш велике наде понајвише зато што не виде да је извођење предложених мера довољно огаран-

товано од изигравања. Морамо их у невољи помагати, јер нам то налажу и чисто хумана осећања, и ми ћемо то чинити, пажљиво избегавајући све што би могло ометати извођење предложених рефорама и служити Турцима као изговор за њихово изигравање, али и не напуштајући из вида потребу да будемо спремни за све евентуалности, потицале оне ма са које стране и јављале се ма у ком облику. Србији је стало врло много до мира на Балканском Полуострову, јер јој је он данас врло потребан, али јој је још много више стало до свога опстанка, који не би био угрожен једино онда, кад би се широким и ефикасним реформама побољшао положај у Ст. Србији и Маћедонији и на тај начин искључила могућност било за једнострано решење маћедонскога питања у смислу бугарских националистичких тежња, било за проширење окупације у смислу жеље којима је бечко-пештанска штампа давала врло често израза на недвосмислен начин.

И начин како је редигован портин одговор амбасадорима Русије и Аустро-Угарске и резерве под којом је у *начелу* усвојена последња реформна нота, већ самим собом наговешћују тешкоће на које ће тек отсад наилазити реформна акција. Ван сваке је сумње да она неће ићи гладко и да су потпуно основана страховања од последица којима ове тешкоће могу да поведу. Висока Порта нарочито наглашава у своме одговору потребу чувања суседних права Султанових, одржавање *status quo*-а и поштовање ауторитета и угледа царевине, истичући, у исто време провизоран и ограничен по времену карактер предложених рефорама. Русија и Аустрија, у сагласности са осталим Великим Силама, које ове реформе сматрају као минимум, не одустају од захтева да се извођењем ових рефорама поправи и побољша стање у Маћедонији и Ст. Србији. Већ тај факат што је В. Порта дајући свој начелни пристапак на реформну ноту „резервисала себи право преговора о томе како да се њезина права и друга точка доведу у склад са сувереним правима Султановим, угледом царске владе и *status-quo*-ом“ — показује и природа тешкоћа, на која ће се, у реформној акцији, наићи на првом кораку, ако се неће углед Великих Сила да жртвује овим тежњама В. Порте. Како ће се оне држати према овим тешкоћама и хоће ли се моћи, и поред њих, одржати међу њима сагласност, која и данас већ није последица потпуно једнаких погледа и тежња — то су питања, која се постављају сама собом, стављајући нам у дужност, да врло пажљиво мотримо све појаве, по којима би се могло унапред судити о држању Великих Сила на случај неуспеха у извођењу предложених рефорама. За нас је најважније питање о томе, хоће ли се и у ком облику, у овом случају, јавити санкције руско-аустријскога споразума и како ће се према томе држати остале Велике Силе, како би смо, имајући све на уму, могли

и ми подешавати своје држање и чувати од повреда своје националне и државне интересе. Ако је судити о утицају овога споразума по резултатима, који се већ данас виде, јасно је само то, да је он знатно допринео, да на Балканском Полуострову, нарочито код потиштене раји и Муслимана, порасте углед Аустро-Угарске на штету Русије. Извештаји које Краљ. влада добија из Македоније и Ст. Србије, који утврђују овај резултат, коме се ни као Срби ни као Словени немамо рашта радовати. Напротив, тај нас резултат потпуно сагласан искуству историјом освештаним, уверава о тачности погледа, које имамо о руско-аустријском споразуму и оправдава у пуној мери зебње од његових последица.

Скрећући Вам, Господине, пажњу на политичку ситуацију и на погледе које у њој има Краљевска влада, ја се наддам, да Ви нећете пропустити ни једну подесну прилику, било да Вам се она сама укаже, било да је сами створите, да подесним обавештавањем за ове погледе задобијате одобравање меродавних фактора и људи од утицаја на јавно мњење, неиспуштајући у исто време никако из вида потребу да *врло пажљиво* пратите све појаве, које би нам могле послужити за што тачнију оријентацију у нашем држању.

Примите, Господине, уверење о моме високом поштовању.

16.

Др. Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 1163,

Солун, 15 децембра 1903 год

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у политичко-просветном одељењу П. П. № 5427 од 21. XII. 1903)

Господине Министре,

Сваким даном којим излазимо из зиме све то више јака веровање да примене са тешком муком усвојених рефорама, не само неће моћи бити изведене на време но неће бити ни почето извођење а устанак ће можда поново планути у овим крајевима. Ово веровање не дели само хришћански живаљ, који је неке слабе наде и полагао на њих и чији суд готово увек испада најтачнији, но њега деле многи и из оних кругова, који су испочетка према реформама били лепо расположени.

Разлоге оваквом веровању треба тражити на првом месту и онајвише у спорости са којом се њиховом извођењу приступа. За умирење духова, за поткрепљење наде на боље стање, требало је досада практично бар штогод извести,

што би оставило код оvd. становништва каквогод знака, да се у томе правцу и на лепшој будућности његовој доиста и ради. То је, велим, требало учинити *dosada*, а до пролећа рад на реформама требао би да је толико напредовао да се благотворне последице његове код оvd. хришћанског живља и виде и осете. Само брза помоћ увек је и права помоћ, а у овом случају утолико пре што је код већ укореењеног и искуством освештаног увереења хришћана у преварене наде, тим лакше створити погодбе, да се у поновном стављању на иста искушења — неиспуњавањем обећаног побољшања, види само још један разлог више, за тражење излаза из тог стања другим путемима и начинама.

У вези са оваквим расположењима, спремање Бугара и агитовање њихових комитета код оvd. становништва: да се слобода мора извојевати, само су моменти, који иду у прилог поменутом веровању у слабу наду, да ће обећане реформе бити и извршене.

На другом месту, такво веровање подржава у многеме и неискрен рад самих званичних турских кругова. И у нашу и у осталу јевропску штампу, продрла је вест, да су овде у Солуну, на заузимање валије почетком Бајрама ухапшене две софте, као покретачи завере противу мешања Јевропе у турске ствари. И поред свега марљивог распитивања нисам могао утврдити тачност ових вести. Шта више у оvd. полуваничном листу она је и демантована. Са неколико страна речено ми је да хапшења није било, дакле ни завере, и да је дао повода таквим гласовима говор који је у џамији одржао вернима један хоџа, а у коме се дотакао увођења рефорама нагласивши да ће их уводити ђаури. У џамији је био и валија солунски и одговорио говорнику да су ти ђаури образовани људи и пријатељи султанови. Но и тачност те вести није могла бити утврђена. Утврдило се нешто друго, што је још много важније, а то је, да су ту вест протурали сами турски кругови, да на тај начин покажу незадовољство Мухамеданаца према увођењу рефорама. Говор је дакле онога хоџе био поручен а из њега није било тешко извести гласове о завери Муслимана. Ово су ми потврдили, поред осталих и многи Грци за које се неможе рећи да су непријатељски расположени према Турцима.

Исто тако је овде распрострајта вест, а пробила је и у неке стране листове да је и у Битољу чињен сличан протест од стране неких Турака. Незнам, колико и дали треба поклонити вере овој вести, али је једно јасно, да је и сувише провидна намера Турака ширеењем оваквих гласова у толико пре, што они у томе налазе потпоре, по другој једној верзији, и код оvd. аустријских претставника.

Све то у стању је само још речима да поколеба и иначе лабаву веру у реформе и њихове извођење.

Упоредо с тим, видно слабљење утицаја руског на ток послова око рефорама и све то јаче остављање аустријског обележја на њима, о чему сам имао част говорити и у свом прошлом извештају појачава природну неверицу код хришћанског живља у искреји и незаинтересован рад на поправци несношљивог стања у овим крајевима.

За тачност оваквих погледа нека послужи узгред и овај пример. Наш агент, Министарству добро познати Петар Гајевић-Паскаљевић који је био протеран одавде у место рођења Јенице-Вардар, о чему сам поднео у своје време засебан извештај П. П. бр. 947 од 10 окт. о. г. када није могао добити пасош од турских власти за одлазак у Србију обратио се, без мога знања, овд. аустријском консулу, и у конаку су му, на заузимање његово, издали потребну тескеру са којом је одавде отпутовао.

Такви случајеви нису усамљени.

Са доста журбе, и поред свих рефорама Турци приступају са војним припремама. По добивеним извештајима из њихових кругова, њихове војске за сада има на окупу у сва четири вилајета (Скарарском, Солунском, Битољском и Косовском) на 150.000 људи пешадије од којих 46 табора пада само на овај вилајет. Уз то се врше набавке оружја, оправљају путеви, подижу карауле и т. д.

У њиховим званичним круговима веома је рђаво примљен глас о бављењу Сарафова у Београду. И поред свега уверавања са наше стране да оно не може бити ни од каквог значаја, већ и по краткоћи трајања свога, код њих хвата вере мишљење, да је то бављење у вези са припремама за устанак у пролеће. У томе веровању их подржавају и вести, које с времена на време избијају и у нашој штампи о спремању чета у Србији а вероватно и остали извештаји које они из њихових извора отуда о тим припремама добијају.

Све овоме не треба коментара када се зна са каквим страхом и неповерењем гледају Турци на Сарафова и сваки корак његов.

О стању у вилајету имам ове извештаје:

По званичном саопштењу од 17 пр. м. предало се локалним властима 32 комите из каза: Џуме, Струмице, Неврокопа и Водена.

19 ов. м. допутовали су у Солун 4 нова официра за уређење жандармерије. Од њих су двојица потпуковници: Victor Simon Bey и Gérome Malfeyt Bey а двојица мајори Philippe de Hais Bey и Leon Vireau Bey. Malfeyt Bey и Vireau Bey, одређени су за реорганизацију жандармерије у овоме вилајету а уведени су у дужност 10 ов. м.

По званичном извештају од 23 пр. м. једна чета од 20 комита виђена је близу Радомира (каза Јенице Вардарска) и

у сукобу са турским војницима рањен је вођа извиднице њихове, а од војника нико није погинуо.

О овоме сукобу имам извештај од нашег управитеља школе у Криви, по коме је сукоб трајао неколико часова али се незна колики је број погинулих. Сем тога он јавља, да су 21 п. м. усташи убили сина и шурака неког Танаса из Оризарца (Јенице-Вардарска каза) који их је шпионисао код турских власти.

Истота дана под заповедништвом капетана Аргира сукобила се у селу Балинце (каза Дојранска) између Ђевђе-лије и Дојрана, једна чета комита са војском. Четворица комита и један војник погинули су а један жандарм је лако рањен.

О овоме сукобу имам извешће и од нашег управника школе у Дојрану, по коме је погинуло 7 комита (изненада нападнутих) и 3 војника а један је и још рањен. Кућа у којој су биле комите спаљена је те је у њој изгорело и прилично џебане. Ово је, по његовом извештају, први случај за три месеца на овамо.

По званичном извештају од 24 пр. м. предало се властима 27 комита из Цума-и-Бале и Мелничке казе.

У Белову (каза Мелничка) ухваћено је 266 ока жита и 43 оке ражи скривених од комита.

б. ов. м. бавио се овде Џеваб беј, турски консул у Врању.

На Св. Николу, имендан руског цара, присуствовао сам са писаром овога консулата г. Гавриловићем благодарењу у овд. руском метоху, а затим изјавио честитања руском консулу г. Гирсу и њиховом консулату.

Изасланице „Кола српских сестара“, госпођа Добри и госпођица Петровићева, бавиле су се овде: при проласку за Битољ један дан а по повратку 9 дана. Мени је била намера послати их у неколико села овога вилајета а нарочито у Криву, одакле је на денунцирање Грка ухапшено и осуђено неколико наших виђенијих људи, заједно са мутавелијом наше школе (о чему постоје моји засебни извештаји Министарству), да разделе мало помоћи у новцу и ствари-ма тамошњим нашим сиротијим људима. Но како им новац на њихово тражење из Београда и писмима и двома депешама није био стигао, и ако им је на последњу депешу било одговорено да је послат, оне су јутрос отпутовале у Скопље.

О смрти митрополита Фирмилијана извештен је директор гимназије „Дома Науке“ 10 ов. м. Ја сам заступнику митрополитовом у Скопљу изјавио саучешће а од стране овд. црквене општине отпутовао је 12 овог м. овд. прота Буквић да присуствује погребу и положио два венца један од стране наставничког особља гимназије а други од стране општине.

12. ов. м. доведено је у овд. затвор у Једи-Куле око 55 Бугара из Серске казе, оптужених за учешће у комитету.

Најзад у прилогу под ./.. част ми је послати Вам преписе⁴⁰⁾ берата грчког патријарха од 1866 г., који сам извадио из: *Recueil des traités de la Porte Ottomane* од Baron de Testa, tome 5, page 162 (има свега десет томова).

Сматрао сам за потребно доставити Вам овај податак јер су у берату изложене погодбе по којима су епархије Пећке патријархије инкорпорисане васељенској а ти су услови такви да, ако после овог берата није било других решења по овоме предмету, они пружају јак основ за рестаурисање Пећке патријаршије у случају покретања питања о самосталној српској цркви у Турској.

Препис овога извештаја послао сам свима нашим посланствима на страни (цариградском са прилогом) и свима нашим консулатима у Македонији и Старој Србији.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р. Ђ. Ј. Никוליћ, с. р.

Lj. Lape

QUELQUES DOCUMENTS NOUVEAUX POUR L'ANNÉE 1903

(Résumé)

Dans cet article l'auteur publie 16 documents, inconnus jusqu' à présent, et à la fois 6 annexes du temps des grands événements de la Macédoine qui se rapportent à l'insurrection d'Illinden de 1903. Tous ceux (les documents et les annexes) sont retirés des archives du Ministère des affaires étrangères du Royaume de la Serbie. Ils comprennent la période allant du 25 juin jusqu'au 15 décembre 1903 calendrier julien c'est à dire du 8 juillet au 28 décembre calendrier grégorien. Ce sont principalement des rapports des consuls du gouvernement serbe envoyés des villes macédoniennes de Skopyé, Monastir (Bitola) et Salonique, alors sous la domination turque, et quelques lettres du gouvernement serbe à ces mêmes consuls de caractère directif.

Le document numéro 1 illustre la mauvaise situation socio-économique dans le vilayet de Monastir avant l'insurrection d'Illinden, la transition aux uniates de quelques familles afin de profiter de la protection plus efficace des consuls de l'Europe occidentale à Monastir auprès des autorités turques, puis le mouvement des bandes révolutionnaires dans le vilayet et leurs actions ainsi que l'écho du changement de dynastie en Serbie le 29 mai 1903 parmi les citoyens et les représentants du gouvernement turc dans le vilayet.

Le document numéro 2 parle de l'apparition d'une bande des comitadjis envoyés de la Serbie en Macédoine et de la position négative

⁴⁰⁾ Преписите не успеав да ги најдам во овој документ.

du consul serbe à Skopyé à l'égard de l'envoi de bandes de la Serbie parce qu' „il n'en était pas encore le moment“.

Le document numéro 3 expose la position et l'acharnement des Turcs de Skopyé envers les Macédoniens à cause de l'insurrection d'Iinden, ensuite il fait sortir le mouvement des troupes turques vers Monastir qui allaient étouffer la révolte.

Le document numéro 4 parle de l'arrêt de la circulation sur la ligne de chemin de fer Salonique—Guevguéli, arrivé à cause des attentats sur les trains, ensuite de la suppression des trains de nuit et du mouvement de la bande révolutionnaire du capitaine Apostol en Macédoine égéenne.

Le document numéro 5 parle de la lettre circulaire envoyée par le comité révolutionnaire macédonien aux plus riches musulmans, pour que ceux-ci influencent les Turcs pauvres de ne pas se joindre aux poursuivies, car les révolutionnaires luttent et pour leur bien, d'autre part ce document parle de la jonction en masse de la jeunesse macédonienne bandes révolutionnaires de Doïran, Enidjé-Vardar, Koukouch et Guevguéli.

Le document numéro 6 donne un court rapport des actions révolutionnaires en Macédoine, livre les sympathies du peuple macédonien pour la révolution et l'affreuse réaction des soldats turcs et des bachibouzouks envers les villages macédoniens.

Le document numéro 7 donne des renseignements sur l'unique bande serbe ayant pris part à l'insurrection: sur les organisateurs et son voyage de la Serbie en Macédoine et retour.

Le document numéro 8 donne un résumé des actions révolutionnaires et les contre-mesures turques dans le vilayet de Monastir jusqu'au 23 août 1903, d'après les données du consul serbe à Monastir et d'après celles des Turcs, ensuite il donne le portrait moral de Nazar pacha, l'opresseur de l'insurrection d'Iinden et l'arrivée des officiers de gendarmerie suédois au service des Turcs à Monastir. Ce document donne aussi des données sur l'instructeur allemand auprès de l'armée turque Von Geben qui séjournait à Monastir tant que durèrent les principales actions de repression de l'insurrection. A la fin, ce document parle du voyage du consul grec et de l'évêque grec dans la ville Krouchévo, la plus détruite par les soldats turcs au temps de l'insurrection.

Le document numéro 9 parle de la demande du consul serbe à Monastir pour qu'il lui soit accordée une somme spéciale afin de la distribuer aux victimes du désastre à Krouchévo.

Le document numéro 10 donne des renseignements sur l'assassinat de deux mutévellis d'écoles serbes dans l'arrondissement d'Ochrid et de l'accomplissement de sanctions sur des soldats turcs indisciplinés. Ce document parle de la visite à Monastir du lord anglais Brooke et du rédacteur de Royter N. A. Gwynne ainsi que de l'arrivée du journaliste russe Povolni. A la fin, ce document donne aussi des renseignements sur la bataille malheureuse des révolutionnaires sur la montagne Pélistier près de Monastir, qui eut lieu le 22. IX. 1903.

Le document numéro 11 relate l'état d'attente chez la population macédonienne du vilayet de Salonique survenu à cause de la lassitude des insuccès des actions révolutionnaires et de l'attente des résultats des pourparlers russo-autrichiens commencés à Vienne et des pourparlers bulgare-turcs à Constantinople. Ce document donne un résumé des actions révolutionnaires exécutées en Macédoine de Pirin, ainsi que des renseignements sur l'envoi de secours en argent de la part des consuls français et bulgare et des missionnaires protestants anglais, pour les villages brûlés en Macédoine. De même, le document annonce l'arrivée à Monastir des rédacteurs des journaux français „le Figaro“ et „La Liberté“ et le voyage des consuls russes de Salonique et de Monastir à Vienne.

Le document numéro 12 parle de l'intervention d'un archimandrite grec auprès des autorités turques pour qu'ils ferment l'école serbe dans un village de Guevguéli ainsi que des mesures prises par le consul serbe

à Salonique pour la libération de l'instituteur emprisonné et du propriétaire de l'école.

Le document numéro 13 parle des recommandations du Ministère des affaires étrangères de la Serbie au Consul serbe de Monastir pour qu'il abandonne sa position réservée envers la révolte et les révoltés, qu'il se relie avec les bandes qui sympathisent avec la Serbie et qu'il aide avec de l'argent les familles de ceux qui avaient lutté jusqu'à présent pour la cause serbe en Macédoine. De même ce document donne des renseignements sur l'intention de la société de bienfaisance „Kolo srpskih sestara“ de Belgrade d'envoyer une sage-femme à Kitchévo pour donner de l'aide gratuite et aussi pour qu'une autre de ses membres soit présente à la distribution des secours aux familles ayant souffert de la révolte d'Ilinden.

Le document numéro 14 parle de la perte de la croyance chez les Macédoniens qu'à l'aide des réformes projetées la situation grave en Macédoine s'améliorerait et il expose les derniers incidents de la révolte dans la Kaza d'Enidjé-Vardar. De même le document parle des contestations entre les moines serbes et grecs de Mont Athos au sujet de l'eau du monastère de Hilendar, ensuite de l'ouverture d'écoles exarchistes après la révolte dans le vilayet de Salonique et des tentatives des Grecs pour remplacer les écoles exarchistes par les leurs, grecques.

Le document numéro 15 donne une analyse de la situation survenue après l'acceptation des points de l'accord de Murzsteg ainsi que la position du gouvernement serbe de se servir des points de ce programme sur le territoire de la Macédoine bien qu'on ne croie pas que les Turcs les appliqueraient efficacement.

Le document numéro 16 parle du faible espoir de l'adjonction des réformes, ensuite du renforcement de l'influence autrichienne en Turquie, de l'arrivée à Salonique des officiers européens destinés à la réforme de la gendarmerie turque et du retour des déléguées de la société „Kolo srpskih sestara“ de leur tournée en Macédoine.

Dans les documents la datation est gardée d'après le calendrier julien comme elle l'est dans leur original.